

В.М.МАТЯХ *

МЕДІЄВІСТИЧНО-РАНЬОНОВІСТИЧНИЙ КОНСТРУКТ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ЖУРНАЛУ»: ПРОБЛЕМНО-ВИДОВА СТРУКТУРА ТА ЕВРИСТИЧНІ РАКУРСИ

Розглядається процес висвітлення у видавничій практиці «Українського історичного журналу» досягнень історичної науки у вивченні українського середньовіччя й раннього нового часу. Увага акцентується на основних проблемно-тематичних зрізах та пропонованих на різних історіографічних періодах пошуково-інтерпретаційних моделях, апробаційним полем для яких виступили шпальти часопису.

Ключові слова: «Український історичний журнал», історична періодика, середньовіччя, ранній новий час, науковий конструкт.

Рубіж ХХ–ХХІ ст. засвідчив формування у проблемно-тематичному просторі історіографії стійкого інтересу до наукової періодики, що засвідчує, зокрема, практика звернення дослідників до вивчення різних аспектів, пов'язаних як із виданням фахових історичних часописів, так і виявленням гносеологічної та джерелознавчої перспектив аналізу їх тематичного фонду¹. Так, М.Романюк зробив наголос на тому, що «на шпальтах періодичних видань фіксувався історичний час з усіма його найхарактернішими ознаками: суспільно-соціальним та економіко-правовим статусом, рівнем матеріального й духовного розвитку, станом національної самосвідомості»². Дослідники відзначили поліфонізм фахової періодики як історичного джерела, загальноаналітичний і конкретно-аналітичний контексти її дослідження³, специфічну динаміку розвитку, своєрідний характер представлення історичних презентацій⁴ тощо. Ключовою при цьому видається теза щодо особливого значення академічної періодики як «самодостатнього історіографічного фактора, що справляє вплив на весь історіографічний контекст в цілому» через поєднання у собі «функцій відбиття поточного

---

* Матях Валентина Миколаївна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, відділ історії України середніх віків і раннього нового часу

¹ Див., напр., написані з урахуванням таких підходів праці: *Алаторцева А.И.* Советская историческая периодика, 1917 – середина 1930-х годов. – Москва, 1989; *Её же.* Советская историческая периодика середины 30-х – конца 50-х годов // *История и историки: Историографический ежегодник.* 1977. – Москва, 1980; *Беляев А.С.* Историческая периодика и издание документов по отечественной истории XVIII–XIX вв. – К., 1988; *Емельянов Ю.М.* Историческая проблематика периодических изданий Академии наук (1725–1747) // *История и историки.* – Москва, 1978; *Зайцев А.Д.* Исторический журнал как предмет источниковедческого изучения (некоторые наблюдения) // *Мир источниковедения.* – Москва, 1995; *Рыжков В.* Периодическая печать: место в системе исторических источников // *Отечественные архивы.* – 2010. – №3 та ін.

² *Романюк М.М.* Українське пресознавство як спеціальна історична дисципліна: До постановки проблеми // *Поліграфія і видавнича справа.* – 2002. – №39. – С.9.

³ Там само. – С.17.

⁴ *Сабирова А.И.* Новейшая российская историческая периодика как источник по изучению истории национальных отношений в Российской империи и СССР: Дисс. ... канд. ист. наук. – Казань, 2006.

наукового процесу і його активного формування»⁵; її взаємопов'язаності з проблемою професійної саморефлексії академічного загалу⁶.

Вагомий прошарок фахового професійного середовища в будь-якій національній історіографії традиційно утворюють фахівці з класичних періодів історії, зокрема середньовічної і ранньомодерної доби. Відповідно важливим сегментом побудови наукових моделей національного історичного гранд-нарративу в історіографічних просторах модерну та постмодерну виступала медієвістична й ранньоновістична проблематика, переважно оформлена у формат індивідуальної монографії. У специфічних же умовах повоєнного часу, коли в українській історіографії склалася парадоксальна в цілому ситуація маргіналізації індивідуальних форм творчості з одночасним наданням переваги великому колективному формату, до того ж втисненому у лещата жорстких детермінант як щодо регулювання проблемно-тематичного поля, так і самих дослідницьких процедур і текстуальних викладів, ледь не єдино реальним виходом для вчених стала переорієнтація на малі дослідницькі форми. З одного боку, це відкривало певні горизонти для індивідуалізації дослідницької ініціативи та розширення пошукових можливостей, з іншого – журнальні статті, завдячуючи своєму невеликому обсягу та значно пришвидшеним, порівняно з монографічною продукцією, темпам проходження шляху від свого написання до читацької аудиторії, дають змогу своєчасно винести на порядок денний нагрілі проблеми, загострити увагу на питаннях дискусійного характеру, організувати широку полеміку, виявити малодосліджені або взагалі не підняті на поверхню пласти історичного минулого. Крім того, як засвідчує досвід, саме у форматі часопису або тематичного збірника вдається найбільш успішно реалізувати координаційну складову, коли до реалізації продуктованих науковим середовищем ідей залучається широкий фаховий загал.

Без сумніву, найбільшим академічним проектом останніх шістдесяти років, ініційованим невдовзі після закінчення Другої світової війни Інститутом історії АН УРСР, стала фундація «Українського історичного журналу». Історія започаткування та видання цього флагмана національної історичної думки, супутніх цьому суспільно-політичних умов та процесів знайшла своє висвітлення як на сторінках самого часопису, так і, зокрема, у присвяченому йому монографічному дослідженні⁷, низці видань з інституціональної історії провідної академічної установи історичного профілю, які було підготовлено останніми роками⁸. Так, не вдаючись у деталі, зазначимо лише, що фактично майже через тридцятирічний період відсутності в Україні спеціалізованого часопису (до речі, в Білорусі подібна ситуація затягнулася до початку 1990-х рр.), улітку 1957 р. вітчизняний

⁵ Сабирова А.И. Новейшая российская историческая периодика как источник...

⁶ Степанов Б.Е. Историческая периодика и проблема профессиональной саморефлексии // История: электронный научно-образовательный журнал. – 2010. – №1. – С.6–7.

⁷ Гуржій О., Капітан Л. «Український історичний журнал» та проблеми вітчизняної медієвістики в другій половині ХХ ст. – К., 2004.

⁸ Колесник І. Інститут історії України: Нове українське відродження. – К., 2016; Матях В. Український цивілізаційний процес раннього нового часу в наукових проектах Інституту історії України НАН України. – К., 2011; Удод О. Українська історична дидактика: академічний дискурс. – К., 2016; Ясь О. «На чолі республіканської науки...»: Інститут історії України (1936–1986): Нариси з інституціональної та інтелектуальної історії. – К., 2016.

загал істориків нарешті отримав свій постійний друкований орган універсального характеру, на шпальтах якого знайшов відображення весь багатогранний та багатовіковий історичний процес на етнічному українському ареалі.

Започаткування тісної співпраці українських фахівців у галузях медієвістичного та ранньоновістичного студювання з новоутвореним фаховим часописом, а відповідно й вибудова на його сторінках статейним форматом медієвістично-ранньоновістичного конструкту, припадає на збіг 1950-х рр., що, по суті, виявилися своєрідною межею між безальтернативним пануванням сталінської репресивної системи й зародженням як у самому суспільстві, так і у суспільствознавчих науках паростків так званої «хрущовської відлиги», із появою відповідно більш широких можливостей у галузі українознавства, але водночас із ще більшою заангажованістю історичної науки в обслуговування «партійно-державних інтересів»⁹. Підпорядкованість «політ[ичним] цілям і наказам ком[уністичного] уряду», за визначенням О.Оглоблина, характеризувала всю тогочасну діяльність «укр[аїнських] советських істориків – їх ідеологію, методологію, тематику й навіть фразеологію, більше того – диктує наслідки їхніх дослідів і висновки їхніх праць»¹⁰. Утім явним перебільшенням видається характеристика відомим діаспорним науковцем українського історика повоєнної доби як «історіографічного робота»¹¹. У цей час в УРСР продовжували працювати вчені, «негласними критеріями професіоналізму» яких «залишалися позитивістські постулати, що передбачали широке знайомство зі спеціальною літературою та джерелами при вивченні тієї чи іншої проблеми, особливо віддаленої від сучасності»¹². Справедливість останньої тези, наприклад, переконливо засвідчує ознайомлення з науковим апаратом дисертаційних досліджень та монографічних праць І.Гуржія, Ф.Шевченка, І.Крип'якевича, О.Компан та ряду інших визнаних на сьогодні вчених, які у своїх висновках опиралися на потужну джерельну основу, а під зовнішнім прикриттям «критики буржуазних націоналістів» демонстрували глибоку обізнаність із доробком представників попередніх наукових поколінь. Отже логічним видається висновок, що для істориків, котрі спеціалізувалися у середньовічній та ранньомодерній добі, а відповідно мали змогу працювати з історіографічною спадщиною, відкривалися цілком реальні можливості для віднайдення певної «альтернативи офіційному історичному наративу в народницьких схемах», збережених в історіографії 1920-х рр.¹³ Саме ці принципи й обумовили переважаючий сутнісний струмінь підготовлених академічними фахівцями в галузях медієвістики й новістики впродовж 1960 – першої половини 1980-х рр. для друку в «Українському історичному журналі» наукових матеріалів різножанрової належності та доволі широкого тематичного діапазону.

⁹ Пивовар С. Соціальні аспекти української державності в радянській історіографії: між ідеологією і наукою // Історія та історіографія в Європі. – Вип.1/2 (2003). – С.125.

¹⁰ Оглоблин О. Історіографія // Енциклопедія українознавства. – Т.3. – Л., 1994. – С.891.

¹¹ Оглоблин О. Думки про сучасну українську советську історіографію. – Нью-Йорк, 1963. – С.23.

¹² Кравченко В. Концепції Переяслава в українській історіографії // Історіографія та дослідження. – К., 2003. – С.509.

¹³ Там само.

Поза тим, що основну тенденцію в еволюції тогочасної історичної науки продовжували визначати догми партійної ідеології, тиск державної бюрократії, надання пріоритетності проблематиці революційного руху перших десятиліть ХХ ст. та «соціалістичного будівництва», викривленості у висвітленні історичного процесу у бік вивчення розбудови соціалістичного та комуністичного суспільств і діяльності їх ідейно-керівних органів – КПРС та КПУ, завдячуючи зусиллям редакційного колективу, насамперед тих відомих не лише в Україні, а й далеко за її межами фахівців у середньовічній і ранньоновій добі (І.Бутич, І.Гуржій, І.Крип'якевич, М.Котляр, Ф.Шевченко), які в різні роки входили до складу редколегії, а дехто з них (Ф.Шевченко) тривалий час очолювали її, медієвістична та новістична проблематика зі сторінок цього фахового видання українських істориків упевнено прокладала шлях до широкого читацького загалу. У цілому впродовж 1960–1980-х рр. в «Українському історичному журналі» було надруковано близько 250 студій з української історії доби раннього та пізнього середньовіччя, а також початків нового часу (зауважимо, що сюди зараховано і праці джерелознавчого та історіографічного характеру, з проблематики спеціальних історичних дисциплін, які в можливостях власного дослідницького інструментарію зверталися до історичних або історіографічних сюжетів, пов'язаних із давнішими періодами української історії).

Статистику співвідношення публікацій з давньої, середньовічної і ранньонові історії України до загального числа наукових студій (до них не враховано матеріали декларативного, рецензійного характеру, інформативної хроніки наукового життя тощо) відбивають дані таблиці за перші десять років видання часопису.

Рік видання	Кількість номерів	Загальна кількість наукових студій	Давня історія	Середні віки	Ранній новий час
1957	3	46	0	0	2
1958	6	68	0	2	2
1959	6	76	3	3	8
1960	6	86	0	9	9
1961	6	88	1	3	4
1962	6	111	0	2	6
1963	6	133	2	4	6
1964	6	111	0	1	3
1965	12	234	0	11	11
1966	12	225	0	11	24

Загалом за цей проміжок часу в «Українському історичному журналі» було опубліковано 6 матеріалів з давньої історії України, 46 медієвістичних та 75 ранньоновістичних розвідок. Пік видавничої активності в означених хронологічних межах припав на 1967–1969 рр. Тоді на сторінках часопису було вміщено 7 археологічних матеріалів, 16 статей і повідомлень стосувалися давньої

історії, 26 відбивали середньовічну проблематику, 40 було присвячено ранньому новому часу, з них 13 висвітлювали історію українського козацтва. Крім того, дотичність до медієвістичної та ранньоновістичної проблематики мали 9 історіографічних і джерелознавчих публікацій.

Сьогодні в історіографії відомі спроби пояснити таке поживлення уваги до медієвістичних і ранньоновістичних студій у 1960 – на початку 1970-х рр. перебуванням тоді на владних посадах в УРСР так званих «провідників» «контрольованого автономізму», зокрема П.Шелеста, складовою політичних амбіцій якого стало доведення «особливого місця України у номінально-федеративній організації СРСР», у тому числі й шляхом апеляції до історичної пам'яті народу та пригадування «самотності і повноцінності» його історії¹⁴. Однак чи не першу роль у цьому, поза зовнішніми, відігравали фактори внутрішні. Насамперед на початок 1960-х рр. в академічному середовищі (і перш за все у його спеціалізованому підрозділі – відділі історії феодалізму Інституту історії АН УРСР) склався невеликий чисельно, утім достатньо потужний колектив фахівців у галузі давньої і нової історії України, репрезентований такими непересічними в українській історіографії другої половини ХХ ст. особистостями, як доктори історичних наук М.Брайчевський, В.Голобуцький, В.Дядиченко, І.Бойко, І.Гуржій, К.Стецюк, кандидати історичних наук Д.Мишко, О.Апанович, О.Компан, навколо яких гуртувалися більш молоді науковці. Значний вплив на формування наукових кадрів у цей час (як, втім, і наступні кілька десятиліть) справляв учений широкої ерудиції, визнаний джерелознавець, історіограф, фахівець з історії України в діапазоні від найдавніших часів до новітньої епохи, член-кореспондент АН УРСР Ф.Шевченко.

Утім уже 1972 р. продемонстрував тенденцію до помітного зменшення числа статей з класичних періодів української історії. Так, за цей рік було вміщено 4 матеріали з археології, 2 з давньої доби, 6 середньовічних і 8 ранньоновістичних. Наступного року в цих категоріях відповідно було надруковано 1, 3, 2 та 6 матеріалів. Рекордно низькими виявилися показники 1976 й 1977 рр. – 1, 0, 3, 3 та 0, 1, 3, 2 відповідно. Така загальна картина, пов'язана зі зміною політичних настроїв у вищих ешелонах влади та черговою хвилею переслідувань інакомислення, що прокотилася країною після 1965 р., є характерною і для першої половини 1980-х рр. Попри певні позитивні здобутки, які мали місце у вивченні окремих аспектів медієвістичної та ранньоновістичної проблематики, загальним результатом соціогуманітарної політики владних структур стало те, що майже на півтора десятиліття дослідження середньовічного і ранньоновістичного періодів української історії фактично зникає з обшару наукових зацікавлень істориків у радянській Україні, хоча і не переривається остаточно.

Перелом у розробці проблематики українського історичного процесу доби середньовіччя – раннього нового часу припадає на середину 1980-х рр. Спричинився до цього збіг низки обставин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Поступове звільнення історичної науки в роки так званої «перебудови»

¹⁴ Яремчук В.П. Історична наука в УРСР у добу Шелеста // Український історичний журнал. – 2008. – №3. – С.159.

від ідеологічного тиску супроводжувалося зростаючим інтересом до вузлових проблем української історії доби середньовіччя – раннього нового часу незаангажованої молоді, яка вливалася до фахового середовища. Цей процес збігся у часі з певною кадровою ротацією в Інституті історії АН УРСР, внаслідок чого ініціатива у формуванні дослідницьких напрямів у галузях медієвістики та новістики перейшла у компетенцію молодішої наукової генерації, яка пройшла перед цим ґрунтовний академічний вишкіл.

Такий поворот відразу розширив спектр пошукових можливостей. Посилюється джерельне підґрунтя наукових досліджень, активізується археографічна робота, що уможливило доступ до засвоєння історіографічного спадку представників не лише попередньої вітчизняної історіографічної традиції, а й більш ґрунтовного ознайомлення з науковим доробком учених діаспори, надбаннями світової методології. Поступово відходили у минуле великі колективні праці, які, надаючи для масового читача значний масив інформації (хоч і з помітними тематичними перекосами та ідеологічними викривленнями) з різних епох і періодів української історії, водночас помітно гальмували реалізацію індивідуальних можливостей окремих науковців та підпорядковували інтерпретаційні схеми вироблені у кабінетах владних структур загальній концепції бачення місця України в імперсько-радянських моделях історичного процесу.

Унезалежнення національного державного організму в серпні 1991 р. означало остаточний перехід української історичної науки на нові методологічні засади, хоча рудименти попереднього часу ще довго давалися взнаки, особливо в аспектах методологічного супроводу процесів становлення нової національної концепції історії України, вироблення загальнодержавної історичної політики та формування у сучасного українського суспільного загалу «уніфікованої», за висловом З.Когута, моделі історичної пам'яті¹⁵, випрацювання сучасного понятійно-термінологічного апарату тощо.

В цілому ж з середини 1980-х рр. було взято курс на добір і виховання перспективних наукових кадрів, розширення тематичного поля дослідницьких практик, розробку актуальних, таких, що не піднімалися на попередньому етапі, проблем з історії України доби середньовіччя і раннього нового часу (а по суті, реанімацію дослідницьких пошуків у цих напрямках), створення сприятливої для наукової творчості атмосфери. Прорив ізольованості від світового історіографічного потоку як першочергове висував на порядок денний завдання засвоєння накопиченого за цей час в історичній думці практичного та теоретичного досвіду, творчого адаптування для власних потреб апробованих роками методик та одночасного випрацювання нових методологічних підходів, збагачення дослідницького інструментарію тощо. Загалом же йшлося про назрілу очевидність «кардинальних змін у самому стилі мислення історика, засобах систематизації та інтерпретації історіографічного матеріалу, в системі категорій і понять, якими оперує історична наука»¹⁶.

¹⁵ Когут З. Коріння ідентичності: Студії з ранньомодерної та модерної історії України. – К., 2004. – С.298.

¹⁶ Верменич Я. Історична регіоналістика в Україні: спроба концептуального аналізу. – К., 2001. – С.177.

Без сумніву, не міг пройти поза викликами часу і єдиний на тому етапі історичний друкований орган. У планах редколегії часопису відводилася важлива роль у справі апробації пошукових результатів такої масштабної переорієнтації наукової галузі. «[...] без перебільшення можна сказати, що з кінця 80-х рр. “УІЖ” виконує роль одного із своєрідних орієнтирів у формуванні нової вітчизняної історіографії, – підкреслювалося у присвяченій його діяльності монографії. – На шпальтах часопису знаходять відображення найважливіші аспекти історії України, які довгий час фальсифікувались або замовчувались. Журнал відкрив невідомі, чи повернув забуті і напівзабуті імена, висвітлив утаємничені факти та події, засвідчив якісно вищий рівень української історіографічної школи»¹⁷. Помітно змінилася і пропорційність охоплення публікаціями часопису різних хронологічних періодів українського минулого, що можна побачити, зокрема, за даними наведеної нижче таблиці.

Рік видання	Кількість номерів	Загальна кількість наукових студій	Давня історія	Середні віки	Ранній новий час
2008	6	83	1	8	10
2009	6	88	1	10	13
2010	6	86	3	13	18
2011	6	81	0	8	13
2012	6	73	0	13	19
2013	6	82	1	14	8
2014	6	73	1	13	11
2015	6	68	2	14	10
2016	6	56	1	12	8
2017	4	49	1	6	7

Загалом у 2008–2017 рр. (тут не враховано дані за два останніх номери поточного року) в «Українському історичному журналі» було надруковано 11 публікацій з давньої історії України; 111 медієвістичних студій, з них з давньоруської тематики – 61, литuanістики – 38; ранньоновістичних – 127. Якщо порівняти наведені цифри з даними за перше десятиліття діяльності часопису, суттєві подвиги стають очевидними.

Однак статистичні показники окреслюють радше зовнішній бік проблеми. Її сутнісне наповнення можна прослідкувати лише на підставі виявлення проблемно-тематичних горизонталей зведеного на сторінках «Українського історичного журналу» медієвістично-ранньоновістичного конструкту. При цьому слід зауважити, що фактично у справі формування його проблемно-тематичного поля злилися два основоутворюючі потоки – концептуальна спрямованість

¹⁷ Гуржій О., Капітан Л. «Український історичний журнал» та проблеми вітчизняної медієвістики в другій половині ХХ ст. – С.80.

редакційного колективу часопису і персональний інтерес його дописувачів, що формувався у змінних горизонтах загальноісторіографічних спроможностей.

Спробуємо з'ясувати, наскільки багатою впродовж шістдесяти років діяльності друкованого органу є тематична палітра його медієвістичних та ранньоновістичних публікацій. Зрештою, це дасть змогу прослідкувати зміну на означеному періоді загальних тенденцій в українській історичній думці щодо наукового вивчення національного історичного процесу від доби Київської Русі до кінця XVIII ст., що, зокрема, становить основне проблемне поле науково-дослідницьких пошуків одного із структурних підрозділів Інституту історії України – відділу історії України середніх віків і раннього нового часу, а разом з тим важливу складову загальної концепції українського історичного минулого.

Проблемно-тематичне поле конструкту формувалося у двох вертикальних зрізах – медієвістичного та ранньоновістичного знання, формами репрезентації якого виступили як аналітичні та конкретно-історичні розвідки і повідомлення про окремі факти чи події української історії, добірки джерел та історіографічні екскурси в історію дослідження тієї чи іншої теми, так і студії, спрямовані на концептуалізацію тих чи інших знакових у минулому епох або явищ. Його своєрідним підґрунтям став прошарок публікацій з давньої доби української історії, що засвідчував хронологічну тяглість історичного процесу, а водночас демонстрував зародження саме в цій добі багатьох тенденцій, які виявили себе вже на нових цивілізаційних витках.

У цій вертикалі основні проблемно-тематичні лінії формувалися у площинах дослідження давніх культур на історико-географічному ареалі України та первинного культурно-господарського освоєння його окремих частин (М.Бондар, І.Бугаївський, В.Гладилін, М.Гладких, Є.Максимов, О.Мальований, С.Смирнов, Л.Солдатенко, Д.Телегін, О.Черниш, М.Шмаглій, І.Шовкопляс, Б.Шрамко, С.Юренко, Е.Яковенко та ін.), скіфської цивілізації (В.Андреев, Й.Брашинський, П.Каришковський, В.Петров, М.Скржинська, А.Хазанов, В.Шипов), українського античного Північного Причорномор'я (О.Жданович, В.Збенович, В.Зуц, В.Кадеєв, П.Каришковський, І.Лісовий, О.Одрін, А.Русяєва, М.Скржинська, Є.Черненко) та кочових цивілізацій Криму (О.Лесков, О.Махньова, М.Мацкевой, А.Щепинський). Розглядалося також питання взаємовідносин людини та природи в первісну епоху (В.Гладилін). Потужний внесок у розробку історії давніх епох зробили дослідження українських археологів (І.Артеменко, Е.Балагурі, В.Баран, Л.Гераськова, С.Матрос, І.Пилипчук, Б.Случанко, Б.Тимошук, М.Шарлемань, І.Шовкопляс та ін.).

Студювалися питання слов'янського етногенезу та переростання слов'янських племінних союзів у територіальні об'єднання (М.Котляр, 1978 р., №1; О.Приходнюк, 1972 р., №2 та ін.); основних етапів розвитку слов'янської ранньосередньовічної державності (В.Королюк, 1965 р., №8; Г.Ловмянський, 1969 р., №1; О.П'янков, 1965 р., №8); освоєння слов'янами нових територій, взаємодії слов'янських народів із сусідами та їх господарської діяльності (К.Айвазян, М.Кучінко, С.Пачкова, В.Пашуто, М.Рудь, Б.Тимошук та ін.).

Тематична репрезентація історії киево-руського періоду на сторінках «Українського історичного журналу» на радянському етапі його існування, попри усталений історіографічний стереотип, демонструє доволі широку палітру дослідницьких інтересів, причому як в аспектах звернення до широких наукових проблем, так і відтворення казуально-локальних сюжетів.

Пріоритетом серед дописувачів користувалися питання формування територіальних кордонів Київської Русі та адміністративно-територіального устрою давньоруських земель (О.Зайцев, 1974 р., №5; М.Корінний, 1981 р., №7; А.Поппе, 1960 р., №7; В.Ричка, 1983 р., №2; 1985 р., №9); місця та ролі іноземних етнічних елементів у процесі формування давньоруської народності (О.Толочко, 1984 р., №7). Водночас приділялася увага питанням демографічного освоєння різних історико-географічних регіонів¹⁸.

Чільне місце на сторінках часопису посідала проблематика, пов'язана з дослідженням соціально-економічного та політичного розвитку давньоруських міст, оформлення зверхності київського князя над удільними князівствами. Так, на основних проблемах історії давньоруського міста зосередив свою увагу М.Котляр (1985 р., №9). У студіях М.Брайчевського та В.Петрова відбулася тогочасна дискусія про першопочатки Києва й походження його назви. У фокусі наукових інтересів О.Головка (1982 р., №2), В.Довженка (1959р., №6) та П.Толочка (1966 р., №10) виявилися питання політичного лідерства Києва в період феодальної роздробленості. Розгляду основних тенденцій еволюції міст Чернігово-Сіверської землі присвятив увагу В.Коваленко (1983 р., №8). Висвітлювалися також і локальні епізоди з історії інших давньоруських міст. Зокрема дослідники спробували дослідити етимологію назви міста Богуслава, уточнити час заснування літописних Ізяслава та Бердичева, дослідити історичну топографію Чернігова й Білгорода, локалізувати місцезнаходження давнього Болохова тощо. Традиційною практикою було вміщення спеціальних статей до ювілейних дат в історії давніх міських центрів.

Помітне місце приділялося питанням зовнішньополітичної діяльності київських князів, зокрема міждержавним стосункам Русі з Візантією (М.Котляр, 1966 р., №3; А.Сахаров, 1982 р., №10), Угорщиною (Я.Штернберг, 1983 р., №12), Польщею (О.Головка, 1983 р., №6), Болгарією (П.Атаносов, 1960 р., №4), Північним Причорномор'ям (І.Гапусенко, 1960 р., №6), боротьбі давньоруської держави з оточуючими кочовими племенами (В.Добрушкін, 1972 р., №8; М.Котляр, 1965 р., №1; М.Корінний, 1984 р., №7; Л.Рутківська, 1965 р., № 11). М.Котляр спробував з'ясувати характер політичних відносин Києва й Новгороду (1986 р., №9), розглянути результативність походів русичів на Дунай (1966 р., №9).

У галузі соціально-економічної історії автори статей зосереджували увагу насамперед на питаннях складання феодального землеволодіння в Давній Русі

¹⁸ *Кравченко Н.М.* До історії населення Східного Поділля середини першого тисячоліття н.е. // Український історичний журнал. – 1966. – №12; *Сухобоков О.В.* Населення Дніпровського Лівобережжя перед утворенням Київської Русі // Там само. – 1971. – №6; *Тимощук Б.О.* Північна Буковина в IX–XI ст. // Там само. – 1980. – №9; *Гапусенко І.М.* Слов'янське населення на Північному узбережжі Чорного і Азовського морів // Там само. – 1960. – №6.

(М.Котляр), становлення поземельної форми данини в ІХ–Х ст. (О.Толочко), характері соціальних конфліктів та специфічних формах виявлення соціального протесту (М.Брайчевський, О.Жужундзе, В.Пашуто, І.Фроянов та ін.). У цілому у 1960 – середині 1980-х рр. соціально-економічна проблематика історії Київської Русі на сторінках часопису помітно поступалася місцем темам суспільно-політичної історії.

У центрі дослідницької уваги перебували також питання військової справи¹⁹, зброярства²⁰ та фортифікаційного мистецтва русичів²¹. Натомість лише незначною мірою висвітлювалося культурне життя Давньоруської держави (більш менш компактний блок становлять хіба що матеріали з історії Софійського собору в Києві (С.Висоцький, А.Поппе) та історії давньоруського літописання).

Фактично ігнорувалися питання церковної історії (за винятком статті Я.Щапова). Лише на рубежі 1980–1990-х рр. релігійна тематика посіла чільне місце в киево-руському проблемно-тематичному блоці «Українського історичного журналу», що було безпосередньо пов'язано із започаткуванням в українській історіографії нових дослідницьких практик. Звернення уваги науковців на історію церкви обумовило появу низки публікацій з питань церковного устрою Київської Русі, практики функціонування давньоруських монастирів (В.Ричка). Серію статей на цьому етапі було присвячено проблемі християнізації Давньоруської держави (А.Жуковський, М.Корінний, М.Котляр, О.Рапов, О.Толочко). Інноваційним у цей же час стало звернення авторів часопису до питань політичної культури (О.Толочко), духовності і традиційної свідомості давньоруського суспільства (В.Пуцько, Ю.Писаренко). На новий рівень було виведено висвітлення в цілому традиційної проблеми відносин Київської Русі з Візантією (О.Головка, А.Поппе).

Традиційно достатньо різноманітною сюжетно залишається проблематика історії Давньоруської держави і на наступному етапі. Вчених, котрі спеціалізуються у цій сфері, цікавить досить широкий спектр питань, починаючи з етнічної історії²² і закінчуючи сторінками повсякденного життя русичів²³. Оригінальними постановочними підходами і при цьому достатнім рівнем теоретизації позначені такі розвідки, як «Підсумки відзначення тисячолітнього ювілею хрещення Русі-України» (1993 р., №1) А.Жуковського; «Держава Романовичів та Золота Орда (40–50-ті рр. XIII ст.)» (2004 р., №6) О.Головка;

¹⁹ *Вілінбахов В.Б.* З історії військової справи стародавньої Русі (XI–XIII ст.) // Український історичний журнал. – 1977. – № 1; *Кирпичников А.М.* Битви стародавньої Русі (IX–XIII ст.) // Там само. – 1969. – №10.

²⁰ *Кирпичников А.М.* озброєння воїнів Київської Русі в світлі русько-скандинавських контактів IX–XI ст. // Там само. – 1972. – №7; *Його ж.* Вивчення давньоруської зброї // Там само. – 1970. – №10 та ін.

²¹ *Бугай А.С.* Змійові вали Київщини // Там само. – 1970. – №6; *Його ж.* Один із стародавніх озброєних рубежів на території Київщини // Там само. – 1971. – №7; *Іванюк Я.Г.* Містофортеця Полтава (XI–XIII ст.) // Там само. – 1976. – №4; *Самойловський І.М.* Переяславські Змійові вали // Там само. – 1971. – №3; *Силин О.П.* Стародавні укріплення і фортеці Києва // Там само. – 1975. – №9.

²² *Волощук М.М.* До питання східнослов'янського походження Петра Петуні // Там само. – 2011. – №3; *Моця О.П.* Самоідентифікація східних слов'ян у часи Русі // Там само. – 2015. – №1.

²³ *Ричка В.М.* Чи «в руку» сон? Світ сновидінь та їх сприйняття у Давній Русі // Там само. – 2010. – №3; *Його ж.* Над чим сміялися в Київській Русі // Там само. – 2014. – №5.

«Рівні етнічної самосвідомості давньоруського населення» (2006 р., №2), «Київська Русь і країни Європи: характерні риси східнослов'янської державності, рівні міжнародних відносин та напрями контактів» (2007 р., №1) О.Моці та ін. На сторінках часопису було розглянуто питання генеалогії поняття «давньоруська народність»²⁴; наведено дискусії, що точаться в наукових колах навколо терміну «Русь»²⁵; оприлюднено новий погляд на «полюддя»²⁶, а також норманську гіпотезу заснування Давньоруської держави²⁷. З сюжетів політичної історії увагу дослідників привернули проблеми давньоруської державності²⁸, утворення окремих земель-князівств²⁹, історія взаємин між політичними центрами Русі – Києвом і Новгородом³⁰. Традиційно досліджувалися міждержавні русько-візантійські відносини³¹. Було розглянуто місце Східної Волині у зовнішній політиці Давньоруської держави³². Польський дослідник А.Юсупович торкнувся маловідомої сторінки польсько-руських відносин кінця X – початку XI ст. (2015 р., №5). М.Котляр порушив питання феномену удільної роздробленості Русі (2011 р., №3; 2013 р., №2). Розглядалися також питання організаційних та репрезентаційних форм верховної влади (В.Ричка, 2009 р., №1), політичної спадщини Володимира Мономаха (В.Ричка, 2013 р., №3), ролі Північного Причорномор'я та Приазов'я в політичному й економічному розвитку Києворуської держави (О.Головко, 2014 р., №1) та ін.

У центрі дослідницької уваги опинився феномен княжого двору. Крім присвяченої цій проблемі теоретичної статті М.Котляра (2006 р., №4), його дослідженню присвятили свої розвідки С.Пушик, С.Висоцький, В.Козюба та В.Ричка³³. Було також уточнено події, пов'язані із загибеллю князів Бориса

²⁴ Юсова Н.М. Ідейна й термінологічна генеалогія поняття «давньоруська народність» // Там само. – 2006. – №4.

²⁵ Шин Н.А. Дискусія про термін «Русь» // Там само. – 2002. – №6; Котляр М.Ф. Початки Русі: Довкола 862-го року // Там само. – 2012. – №2.

²⁶ Балушок В.Г. Полюддя: прагматична дія і ритуал // Там само. – 1994. – №1.

²⁷ Горський А.А. Ще раз про роль норманів у формуванні Київської Русі // Там само. – 1994. – №1.

²⁸ Котляр М.Ф. Давньоруська держава кінця XI – початку XII ст. (Від усобиць до стабілізації) // Там само. – 1997. – №2; Його ж. Давньоруська державність: до і після Любеча // Там само. – 1997. – №4; Його ж. Спадок Ярослава Мудрого (до проблеми історичної пам'яті літопису) // Там само. – 2000. – №4; Яценко Б.І. Розвиток державного устрою України-Руси наприкінці XII ст. (Проект Романа Мстиславича і «Слово о полку Ігоревім») // Там само. – 1997. – №3.

²⁹ Котляр М.Ф. До проблеми утворення Новгород-Сіверського князівства // Там само. – 1995. – №6; Його ж. Галицько-Волинське князівство (до 800-ліття утворення) // Там само. – 2000. – №1.

³⁰ Куза А.В. Києво-новгородські взаємовідносини кінця XI – початку XII ст. // Там само.. – 1994. – №5.

³¹ Головко О.Б. Проблеми взаємовідносин Київської Русі з Візантією у IX – першій половині XI ст. // Там само. – 1989. – №1; Поппе А. Візантійсько-руський союзницький трактат 987 р. // Там само. – 1990. – №6; Кушинська Л.А. Про джерело права русько-візантійських угод X ст. // Там само. – 1999. – №6; Ричка В.М. Візантійські походи київських князів в історичній пам'яті східного слов'янства // Там само. – 2012. – №4.

³² Плахонін А.Г. Східна Волинь у зовнішній політиці Давньоруської держави (X – перша половина XI ст.) // Там само. – 2000. – №4.

³³ Пушик С.Г. Княздвір на Гуцульщині // Там само. – 1992. – №4; Висоцький С.О. Великий Ярославів двір стародавнього Києва // Там само. – 1998. – №4; Козюба В.К. «Двір» в історико-юридичних пам'ятках Давньої Русі // Там само. – 2003. – №1; Ричка В.М. Про склад і структуру великокнязівського двору середньовічного Києва // Там само. – 2007. – №3.

й Гліба³⁴ та смертю Рюрика Ростиславича³⁵. Т.Вілкул зробила спробу реставрувати образ Володимира Мономаха за текстами давньоруських літописів³⁶. Ця ж дослідниця торкнулася також таких літописних текстологічних аспектів, як трактування суспільного інституту віча та соціального інтерпретування терміну «чадь»³⁷, розглянула трактування Галицько-Волинським літописом епізоду з остриженням князя Войшелка³⁸. Проблему походження літописних оповідей про нашестя Батия на руську землю порушив у своєму дослідженні В.Стависький³⁹.

Сфери воєнної історії торкнулися у своїх розвідках В.Беліков, І.Добродошов, В.Кучкін та В.Бережинський⁴⁰. М.Котляр розглянув проблему сприйняття війни і воїнської слави давньоруськими книжниками⁴¹.

Важливе місце на сторінках часопису посіла проблема християнізації Русі, різні аспекти якої відбито в розвідках Я.Затилюка (2014 р., №1), М.Котляра (2008 р., №5), В.Рички (2013 р., №5), В.Ульяновського (2013 р., №5).

Розглядалася соціальна структура давньоруського суспільства (М.Котляр, 2015 р., №6), еволюційні процеси у суспільній сфері Києворуської держави (М.Котляр, 2015 р., №6), становлення давньоруської провінції (М.Котляр, 2017 р., №4), міського самоврядування (М.Котляр, 2016 р., №1), давньоруської правосвідомості (В.Ричка, 2010 р., №2).

Окрему групу складають розвідки з історії Галицько-Волинського князівства, зокрема розглянуто джерельні згадки про останній похід князя Романа Мстиславича (О.Головка, 2009 р., №4), відносини галицько-волинських князів із Німецьким орденом (Л.Войтович, 2010 р., №6; Т.Горбач, 2017 р., №2), грошовий обіг на галицько-волинських землях у першій половині XIV ст. (Г.Козубовський, 2016 р., №1) тощо.

У порівнянні з попереднім часом на сторінках «Українського історичного журналу» з кінця 1980-х рр. з'явилися публікації з нової проблематики, зокрема історії будівництва давньоруських храмів⁴², повсякденного монастирського

³⁴ Котляр М.Ф. Чи Святополк убив Бориса і Гліба? // Український історичний журнал. – 1989. – №12.

³⁵ Толочко О.П. Про місце смерті Рюрика Ростиславича // Там само. – 1997. – №5.

³⁶ Вілкул Т.Л. Володимир Мономах: тексти і версії // Там само. – 2004. – №1.

³⁷ Вілкул Т.Л. Віче в паралельних повідомленнях літописів // Там само. – 1998. – №4; *Ії ж.* Давньоруське «чадь»: соціальна інтерпретація терміна і поняття // Там само. – 1996. – №4.

³⁸ Вілкул Т.Л. Галицько-Волинський літопис про постриження литовського князя Войшелка // Там само. – 2007. – №4.

³⁹ Стависький В.І. Проблема походження літописних оповідей про нашестя Батия на руську землю у 1237–1241 рр. // Там само. – 1993. – №9.

⁴⁰ Беліков В.О. Про похід князя Ігоря на половців у 1185 р. // Там само. – 1967. – №2; Добродошов І.Г., Кучкін В.А. Про дату битви новгород-сіверського князя Ігоря Святославича з половцями в 1185 р. // Там само. – 1989. – №12; Бережанський В.Г. Війни Київської Русі з печенігами // Там само. – 1996. – №6.

⁴¹ Котляр М.Ф. Війна і воїнська слава очима давньоруських книжників // Там само. – 2005. – №2.

⁴² Логвин Г.Н. Про час спорудження Софійського собору в Києві // Там само. – 1987. – №2; Ви-соцький С.О. Хто й коли побудував Софійський собор у Києві? // Там само. – 1990. – №2; Толочко О.П. Так званий «напис Петра Могили» у Софії Київській та дата заснування собору // Там само. – 2010. – №5; Архилова С.І. Натурні дослідження у Софії Київській: декларації та реалії // Там само; Пуцько В.Г. Про заснування Десятинної церкви у Києві // Там само. – 1990. – №9; Кабанець С.П. Про первісне освячення Успенського собору Києво-Печерського монастиря // Там само. – 1998. – №6; Моця О.П. Південноруські храми (розміщення, розміри, хронологія) // Там само. – 2004. – №3 та ін.

життя⁴³, порушувалися питання шлюбних відносин за часів Київської Русі⁴⁴. У статті В.Воробійової було здійснено спробу розглянути обрядовість християнських свят⁴⁵. В.Пуцько та О.Ковалевська присвятили свої дослідження вивченню світських елементів у духовній культурі стародавнього Києва⁴⁶. Увага дослідників зверталась також на питання сприйняття князівських ловів традиційною свідомістю давньоруського суспільства⁴⁷.

Традиційним залишався блок публікацій з історії давньоруських міст та архітектурних пам'яток давньоруської спадщини⁴⁸. Натомість упродовж останніх більш ніж двадцяти років не було опубліковано жодного дослідження з питань економічного життя Давньоруської держави.

Пізнє середньовіччя, складовою якого є так звана литовсько-польська доба української історії (цей час ми умовно обмежуємо XIV–XVI ст.), що майже до кінця 1980-х рр. фактично залишалася поза увагою науковців, а відповідно й редколегії «Українського історичного журналу», у перші тридцять років його видання має доволі незначну представленість як у кількісному, так і тематичному відношенні. Першість у цій групі публікацій посідають студії з історії звільнення руських земель з-під монгольської зверхності, ролі у цих процесах місцевого населення; його боротьби в XV–XVI ст. з турецько-кримськими завойовниками (М.Борисов, В.Крот, В.Петренко, Н.Рашба, Г.Хорошкевич, Ф.Шабульдо); політичного підпорядкування земель Південно-Західної Русі, зокрема Київського князівства, Литви (Ф.Шабульдо). Низку розвідок присвячено міжнародним політичним, економічним та культурним зв'язкам українських земель (М.Брайченко, Я.Ісаєвич, Я.Матвіїшин, Л.Мельник, Н.Рашба), конфесійним аспектам (В.Мацкевич, А.Поппе), питанням економічного й політичного освоєння Галичини (П.Сіреджук) та Мароморощини (В.Маркуш), розвитку міського ремесла (Д.Мишко, Н.Подоляк) та міського самоврядування (П.Сас) упродовж XV – першої половини XVI ст., історії заснування першого братства (О.Дзюба), розвитку друкарської справи (М.Гамрецький, Я.Дашкевич, Г.Дробчак, С.Пасинецький, А.Смідович).

Однак надалі тематичний репертуар литуаністичних публікацій помітно розширюється як за рахунок розвідок із традиційних проблем суспільно-політичної історії, так і з соціально-економічної проблематики, питань судочинства та самоврядування, церковно-культурного життя тощо. Переважна їх

⁴³ *Васюта О.О.* До питання про час заснування та становлення Богородичного (Слецького) монастиря у Чернігові // Там само. – 2016. – №6; *Ричка В.М.* Повсякденне життя монастирів Київської Русі // Там само. – №5.

⁴⁴ *Ричка В.М.* Шлюб і подружнє життя у Київській Русі // Там само. – 1992. – №1.

⁴⁵ *Воробійова І.П.* Християнські свята в середньовічному Києві // Там само. – 2000. – №3.

⁴⁶ *Ковалевська О.О.* До питання ідентифікації світських постатей композиції «Перший Вселенський собор» стінопису Софії Київської // Там само. – 2012. – №1; *Пуцько В.Г.* Світські елементи в духовній культурі стародавнього Києва // Там само. – 1996. – №3.

⁴⁷ *Писаренко Ю.Г.* Князівські лови в традиційній свідомості давньоруського суспільства // Там само. – 1993. – №7/8.

⁴⁸ *Куриленко В.С.* До локалізації літописного міста Хоробора // Там само. – 1993. – №1; *Баран В.Д.* Княжий Галич в історії України // Там само. – 2001. – №4; *Баженів О.Л.* Міста давньоруського Пониззя в літописах // Там само. – 2004. – №6; *Ричка В.М.* Галич – другий Київ: середньовічна формула чи історіографічна метафора? // Там само. – 2006. – №1; *Воронова О.А.* З історії дослідження Звіринських печер у Києві // Там само. – 1995. – №5; *Ричка В.М.* Корсунь в історії й культурі Київської Русі // Там само. – 2015. – №3 та ін.

більшість датована другою половиною 1990-х рр. – початком 2000-х рр., коли в литuanістиці розпочався помітний процес позитивних зрушень, обумовлений припливом у галузь нових наукових сил, що мало своїм наслідком порушення монополізації цієї сфери, активізацію науково-дослідної роботи, а відповідно і значне кількісне зростання наукової продукції. Утім увага до литuanістичних сюжетів не послаблюється і надалі. Зокрема у часопису звернуто увагу на такий важливий аспект, як перебування частини українських земель у складі Московського князівства з кінця XV ст.⁴⁹; порушено проблему політичної лояльності населення Великого князівства Литовського⁵⁰; розглянуто питання міжконфесійних взаємин і суспільно-політичних рухів в Україні⁵¹; здійснено спробу проаналізувати умови угод кінця XIV ст. між Литвою та Московією⁵². У галузі воєнної історії увагу звернуто на дві переломні для долі України битви – біля Синіх Вод та на р. Ведроша⁵³. Останніми роками започатковано такі дослідницькі аспекти, як правління Коріатовичів на Поділлі та їх васальні стосунки з Казимиром III і Людовіком Угорським; формування території історичного Поділля у другій половині XVI ст. (В.Михайловський, 2009 р., №5; 2010 р., №4; 2017 р., №3), Радзивілли та Україна (О.Русина, 2014 р., №6; 2015 р., №2), генеалогія литовської знаті (О.Вінниченко, 2009 р., №5; В.Поліщук, 2008 р., №2). В аспектах дослідження історії повсякдення порушено питання про читацькі зацікавлення населення Великого князівства Литовського на початку XVI ст. (К.Кириченко, 2011 р., №2), розглянуто сюжет, пов'язаний з одруженням Станіслава Оріховського (Д.Вирський, 2014 р., №1) тощо.

В економічно-правному блоці розглянуто формування ринку землі у Великому князівстві Литовському (А.Блануца, 2010 р., №1) та шляхетського й монастирського землеволодіння (А.Блануца, 2010 р., №2; Т.Люта, 2015 р., №6); нормативно-правове регулювання митних відносин (О.Дячок, 2013 р., №1). Порушено проблему впровадження волочної поміри на українських землях у складі Литви⁵⁴, а також окремі питання розвитку торгівельних відносин⁵⁵; еволюцію суспільно-територіальних форм сільської громади⁵⁶ та копного суду у

⁴⁹ Русина О.В. Українські землі у московській зовнішній та внутрішній політиці кінця XV – початку XVII ст. // Український історичний журнал. – 1996. – №4.

⁵⁰ Русина О.В. Проблеми політичної лояльності населення Великого князівства Литовського у XIV–XVI ст. // Там само. – 2003. – №6.

⁵¹ Любащенко В.І. Єретично-раціоналістичні рухи в Україні XV–XVI ст. (до питання генези та еволюції «пожидовлення») // Там само. – 1996. – №4; Русина О.В. Міжконфесійні взаємини й суспільно-політичні рухи XV – початку XVI ст. на теренах України // Там само. – 2006. – №3.

⁵² Василенко В.О. Литовсько-московські угоди 60-х – 80-х рр. XIV ст. (спірні проблеми історії Європи) // Там само. – 2005. – №6.

⁵³ Козир І.А., Чорний О.В. Локалізація місця битви на Синіх Водах 1362 р. у світлі нових джерел // Там само. – 2012. – №2; Моця О.П. Синьоводська битва та її наслідки в контексті історії середньовічної Європи // Там само; Шабуньдо Ф.М. Битва біля Синіх Вод 1362 р.: маловідомі та неznані аспекти // Там само. – 1996. – №2; Казаков О.О. Битва на річці Ведроші 14 липня 1500 р. // Там само. – 1998. – №5.

⁵⁴ Гурбик А.О. Волочна поміра на українських землях у складі Великого князівства Литовського в XVI ст. // Там само. – 1996. – №4.

⁵⁵ Кривонос В.П. Львівсько-левантійська торгівля наприкінці XV – в середині XVII ст. // Там само. – 1995. – №1; Подольак Н.Г. «Битва за Балтику» і зміни в торговій політиці Ганзи в XV–XVI ст. // Там само. – 2002. – №2.

⁵⁶ Гурбик А.О. Сільська громада в Україні XIV–XVI ст.: еволюція основних суспільно-територіальних форм // Там само. – 1997. – №5.

XIV–XVI ст.⁵⁷; досліджено процеси становлення й розвитку литовської правової системи та формування на теренах цієї держави правової культури⁵⁸; проаналізовано земельні контракти волинської шляхти⁵⁹, правові й економічні джерела, що стосуються інституту «старини» та «новини»⁶⁰; також розглянуто окремі аспекти функціонування органів міського самоврядування в середньовічних містах України⁶¹.

Що стосується історії церкви, то тут основна увага дослідників зосереджена на сюжетах, пов'язаних із церковними уніями останньої третини XVI ст. (примітно, що вони привертала увагу не лише українських, а й російських фахівців і були покликані до життя переважно відзначенням 400-ї річниці Берестейської унії)⁶². Оригінальний сюжет, що характеризує стан релігійності українських елітарних кіл, покладено в основу розвідки В.Ульяновського⁶³. Було також поставлене питання про православні парафії Подільського воеводства⁶⁴, роль візантійсько-київської спадщини в культурному розвитку Великого князівства Литовського⁶⁵; проаналізовано полеміко-догматичні збірки XVI – початку XVII ст.⁶⁶ Увагу дослідників привернули також початковий період київського книгодрукування⁶⁷; середньовічної житлової забудови в Кам'янці-Подільському⁶⁸ тощо.

⁵⁷ Гурбик А.О. Кошні суди на українських землях у XIV–XVI ст. // Там само. – 1990. – №10.

⁵⁸ Ващук Д.П. Становлення та розвиток правової системи Великого князівства Литовського у другій половині XV – першій третині XVI ст. // Там само. – 2015. – №2; *Його ж.* Формування правової культури Великого князівства Литовського у другій половині XV – першій третині XVI ст. // Там само. – 2014. – №1.

⁵⁹ Блануца А.В. Земельні контракти волинської шляхти в другій половині XVI ст. // Там само. – 2005. – №6.

⁶⁰ Блануца А.В., Ващук Д.П. Інститут «старини» й «новини» в правових та економічних джерелах Великого князівства Литовського (друга половина XV–XVI ст.) // Там само. – 2006. – №2; Ващук Д.П. Інститут «старини» у Великому князівстві Литовському (аналіз матеріалів Литовської метрики) // Там само. – 2011. – №1.

⁶¹ Климовський С.І. До питання про «обмеженість» магдебурзького права середньовічного Києва // Там само. – 1997. – №4; Білоус Н.О. Функції та основні напрями діяльності Київського магістрату в XVI – першій половині XVII ст. // Там само. – 2005. – №5; *Йі ж.* Луцьке війтівство в XV–XVII ст.: характеристика інституту та персоналії урядників // Там само. – 2015. – №4; *Поліщук В.В.* Луцький замковий уряд в адміністративній системі Великого князівства Литовського від початку XV ст. до реформ 1564–1566 рр. // Там само. – 2005. – №1; *Капраль М.М.* Функціонування органів влади Львова у XIII–XVIII ст. (нарис історії інститутів магдебурзького права) // Там само. – 2006. – №5.

⁶² Кочан Н.І. Флорентійська унія і Київська митрополія: до характеристики розвитку та втілення ідеї унії церков // Там само. – 1996. – №1; *Флоря Б.М.* Східні патріархи і західноруська церква // Там само; *Тимошенко Л.В.* Артикули Берестейської унії 1596 р. // Там само; *Харішин М.В.* Українська церква між двома уніями (1569–1596 рр.) // Там само. – №4; *Зема В.Є.* Флорентійська унія та автокефалія церкви // Там само. – 2003. – №1.

⁶³ Ульяновський В.І. Велика передсмертна молитва князя Іллі Острозького: форми і прояви релігійності та есхатологічні мотиви // Там само. – 2013. – №6.

⁶⁴ Михайловський В.М. Православні парафії Подільського воеводства за матеріалами поборових реєстрів 1560-х рр. // Там само. – 2012. – №6.

⁶⁵ Пуцько В.Г. Візантійсько-київська спадщина в культурному розвитку Великого князівства Литовського // Там само. – 1998. – №5.

⁶⁶ Зема В.Є. Полеміко-догматичні збірки XVI – початку XVII ст. // Там само. – 2001. – №5.

⁶⁷ Харламов В.О. Нові дані про початок книгодрукування у Києві // Там само. – 1990. – №9; *Фрис В.Я.* Перший київський буквар // Там само. – 1992. – №4.

⁶⁸ Платеницька О.А. Середньовічна житлова забудова Кам'янця-Подільського // Там само. – 1987. – №3.

Історію пізньосередньовічного Криму в останні роки представлено сюжетами, в яких розглядаються відносини Кримського ханства з суспільно-державними центрами Північного Причорномор'я й Великого князівства Литовського (В.Гулевич, 2013 р., №1; 2014 р., №6), також охарактеризоване правління Джанібєка Султана впродовж 1476–1477 рр. (В.Гулевич, 2017 р., №1).

Однак, слід зауважити, що загалом розвідки з історії українського пізнього середньовіччя поступаються публікаціям з історії Київської Русі не лише за кількісним показником (1:2). Певній їх частині притаманний радше описовий, аніж аналітичний характер, при цьому часто порушуються суто локальні сюжети.

Безальтернативно лідерство в медієвістично-новістичному комплексі статей і повідомлень упродовж трьох перших десятиліть (як, до речі, і на наступному етапі) закріплюється за студіями з історії України другої половини XVI–XVIII ст. В «Українському історичному журналі» було вміщено комплекс оглядових статей із соціально-економічної проблематики (переважно стосовно Лівобережної України та Правобережжя). Їх автори (О.Гуржій, І.Гуржій, П.Михайлина, О.Путро, І.Слабеев, М.Ткаченко, І.Шульга та ін.) головну увагу зосередили на питаннях ролі та місця окремих прошарків і станів у соціальній структурі тогочасного українського суспільства⁶⁹, а також тих диференційних процесах, що мали місце у XVII–XVIII ст. у промисловому розвитку окремих регіонів⁷⁰; проблемах торгівлі та зміцнення торговельно-економічних зв'язків України з сусідніми державами⁷¹. Було також розглянуто основні засади соціально-економічної політики гетьманської адміністрації в роки Визвольної війни⁷², виявлено закономірності формування грошово-ринкової системи в Гетьманщині⁷³.

⁶⁹ Слабеев І.С. Соціальне розшарування серед чумаків у XVIII–XIX ст. // Український історичний журнал. – 1959. – №2; Ткаченко М.М. До питання про соціально-економічний розвиток Лівобережної України (друга половина XVII – початок XVIII ст.) // Там само. – 1964. – №1; Кулаковський В.М. Класове розшарування міського населення Лівобережної України у XVIII ст. // Там само. – 1980. – №9; Гуржій О.І. Класи-стани та їх еволюція на Лівобережній Україні в період пізнього феодалізму // Там само. – 1985. – №3.

⁷⁰ Бойко І.Д. Промисли на Україні в XVII ст. // Там само. – 1962. – №1; Голобуцький І.В. Російські вчені XVIII ст. про стан ремесел, промислів та промисловості на Україні // Там само. – 1977. – №6; Пеняк П.С. Виробничі і внутрішнє життя в ремісничих цехах Закарпаття XVIII – першої половини XIX ст. // Там само. – 1982. – №9; Маркуш В.М. Соціально-економічне становище Мараморощини в XIV–XVII ст. (на матеріалах Закарпаття) // Там само. – 1971. – №7.

⁷¹ Гуржій І.О. Соціально-економічні зміни та розвиток постійної торгівлі в містах України кінця XVIII – першої половини XIX ст. // Там само. – 1959. – №5; Його ж. Місце України в зовнішній торгівлі Росії кінця XVII – першої половини XIX ст. // Там само. – 1960. – №5; Тищенко М.Ф. Про участь Лівобережної України в зовнішній торгівлі Росії у XVIII ст. // Там само. – 1963. – №6; Подградська О.М. Про вивіз ремісничих виробів із Молдавії на Львівський ринок у XVI–VII ст. // Там само. – 1965. – №1; Її ж. До питання про роль Кам'янець-Подільського в торгівлі України з Молдавією в XVI–XVII ст. // Там само. – 1969. – №9; Кулаковський В.М. Торговельні зв'язки Лівобережної України з Польщею у XVIII ст. // Там само. – 1978. – №6; Його ж. Торговельні зв'язки міст Лівобережної України з містами Росії у XVIII ст. // Там само. – 1975. – №7; Шульга І.Г. З історії економічних зв'язків України з Молдавією у другій половині XVIII ст. // Там само. – 1975. – №6; Смолій В.А. Зміцнення торговельно-економічних зв'язків Правобережної України з Росією в другій половині XVIII ст. // Там само. – 1978. – №9; Шульга І.Г. З історії економічних і культурних зв'язків Закарпаття з іншими українськими землями і Росією наприкінці XVII – першій половині XIX ст. // Там само. – 1965. – №6.

⁷² Голобуцький В.О. Соціально-економічна політика гетьманської адміністрації (1648–1657 рр.) // Там само. – 1979. – №1.

⁷³ Гуржій О.І. Основні закономірності розвитку торгівлі і місцевих ринків на Україні у XVIII ст. // Там само. – 1986. – №8; Чернов Є.І. З історії української нумізматики (Грошова термінологія XVII–XVIII ст.) // Там само. – 1959. – №1; Гісцова Л.З., Котляр М.Ф. Фальшивомонетники в Полтавському

Серія публікацій присвячена питанням поземельних відносин в Україні, концентрації великих земельних угідь у руках шляхтичів, католицького духівництва та козацької старшини й одночасного збідніння (а згодом і закріпачення) мас рядового козацтва і селянства⁷⁴, проблемам економічно-адміністративного розвитку міст, а також промислово-мануфактурного виробництва⁷⁵.

У суспільно-політичній проблематиці (загалом цей зріз мав порівняно обмежене представництво в загальному репертуарі часопису) превалюють дослідження зовнішньополітичних відносин⁷⁶, протистояння України з Туреччиною та Кримом⁷⁷.

Окрему нечисленну групу становлять публікації з історії українського козацтва. Постановочним характером з-поміж них відзначаються статті М.Котляра⁷⁸ та Б.Флорі⁷⁹. О.Апанович порушила питання щодо доцільності активізації пошукової роботи в козакознавчій проблематиці⁸⁰, а також розглянула

полку на початку XVIII ст. // Там само. – 1970. – №9; *Котляр М.Ф.* Грошовий обіг на Лівобережній Україні в другій половині XVII – першій половині XVIII ст. // Там само. – 1971. – №4; *Його ж.* Монета й грошова лічба на Лівобережній Україні XVIII ст. // Там само. – 1972. – №2; *Його ж.* Історія грошового ринку України XVI ст. в тогочасних письмових пам'ятках // Там само. – 1972. – №10; *Балабушевич Т.А.* Рух цін у Східній Галичині в середині XVIII ст. // Там само. – 1973. – №5.

⁷⁴ *Коцієвський О.С.* Закріпачення селян Південної України (кінець XVIII – початок XIX ст.) // Там само. – 1961. – №2; *Спаська Є.О.* Господарство крелевських окупників Риндінних (на Чернігівщині в XVII–XIX ст.) // Там само. – 1962. – №5; *Пірко В.О.* Помісне господарство Галицького Прикарпаття в першій половині XVIII ст. (На матеріалах Перемишльської землі) // Там само. – 1969. – №1; *Козловський П.Г.* Спільні риси еволюції магнатського помістя Білорусії та Правобережної України в другій половині XVIII ст. // Там само. – 1973. – №3; *Балабушевич Т.А.* Вплив розвитку фільварково-панщинного господарства на становище селян магнатських маєтків Східної Галичини в середині XVIII ст. // Там само. – 1975. – №2; *Гуржій О.І.* Феодальне землеволодіння і джерела його зростання на Лівобережній Україні в першій половині XVIII ст. // Там само. – 1979. – №11; *Його ж.* Землеволодіння селян і рядових козаків на Лівобережній Україні у другій половині XVII – 60-х роках XVIII ст. // Там само. – 1981. – №5; *Зінченко А.Л.* Католицькі та уніатські єпископські маєтки на Правобережній Україні наприкінці XVIII ст. // Там само. – 1984. – №1.

⁷⁵ *Кісь Я.П.* Джерела поповнення львівського міщанства в XVII–XVIII ст. // Там само. – 1960. – №1; *Дерев'янкін Т.І.* Про долю посесійної мануфактури в період промислового перевороту на Україні (Ряшківська суконна мануфактура) (XVIII ст.) // Там само. – 1962. – №6; *Романовський В.О.* Українські городяни і політика царського уряду в другій половині XVI ст. // Там само. – 1966. – №2; *Яценко Г.А.* Деякі питання розвитку товарного виробництва у пізньофеодальну добу (XVIII ст.) // Там само. – 1966. – №4; *Михайлина П.В.* З історії соціально-економічного життя українських міст (кінець XVI – перша половина XVII ст.) // Там само. – 1969. – №11; *Тхор В.М.* Про стан вивчення історії міст України XVII–XVIII ст. // Там само. – 1974. – №8; *Його ж.* Про органи управління в містах України другої половини XVII–XVIII ст. // Там само. – 1975. – №12; *Сас П.М.* Деякі особливості міського самоврядування на Україні в XV–XVI ст. // Там само. – 1982. – №9.

⁷⁶ *Атанасов Петко.* З минулого болгаро-українських зв'язків (XI ст. – 1877 р.) // Там само. – 1960. – №4; *Олійник Л.В.* З історії російсько-українських відносин (1660–1665 рр.) // Там само. – 1963. – №2; *Флоровський А.В.* Російсько-австрійські відносини на початку XVIII ст. // Там само. – 1965. – №3; *Дашкевич Я.Р.* Українсько-іранські переговори напередодні Хотинської війни // Там само. – 1971. – №9.

⁷⁷ *Подгородецький Л., Раїмба Н.С.* Розгром турецько-татарських полчищ (1621 р.) // Там само. – 1971. – №9; *Санін Г.О.* Боротьба України і Росії проти турецької агресії в 1672 р. // Там само. – 1971. – №12; *Панащенко В.В.* 300-річчя героїчної оборони Чигирини від турецько-татарської агресії // Там само. – 1977. – №8.

⁷⁸ *Котляр М.Ф.* Хто такі бродники (До проблеми виникнення українського козацтва) // Там само. – 1969. – №5.

⁷⁹ *Флоря Б.М.* З історії взаємовідносин українського козацтва і російського уряду (80-і – 90-і роки XVI ст.) // Там само. – 1978. – №8.

⁸⁰ *Апанович О.М.* Достойно увічнимо пам'ять славних запорожців // Там само. – 1967. – №7.

передумови та наслідки ліквідації Запорозької Січі⁸¹. Окрему публікацію було присвячено місцю і ролі Хортиці в історії козацтва⁸². На питаннях участі запорожців разом з донським козацтвом у справі відбиття кримсько-турецьких нападів зупинилася у своїй статті В.Панашенко⁸³. У центрі уваги дослідників опинилися також доля П.Калнишевського⁸⁴, деякі аспекти культурного життя козацької спільноти⁸⁵, розвитку козацького прапорництва⁸⁶. В окрему групу можна винести частину публікацій з козакознавчої проблематики, для якої є характерною вузькотематична спрямованість.

Найбільш системно на етапі 1960 – початку 1980-х рр. в «Українському історичному журналі» представлено тематику соціальних і визвольних змагань українського народу у XVII–XVIII ст. Серія публікацій присвячена першим козацьким повстанням та соціальній боротьбі населення українських земель напередодні⁸⁷ та в роки Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького⁸⁸, участі українців у селянських війнах у Росії у другій половині XVII–XVIII ст.⁸⁹, опришківському та гайдамацькому рухах⁹⁰. Важливі теоретичні

⁸¹ *Апанович О.М.* Передумови та наслідки ліквідації Запорозької Січі // Український історичний журнал. – 1970. – №8.

⁸² *Кищенко М.П.* Про місце і роль Хортиці в історії запорозького козацтва // Там само. – 1968. – №8.

⁸³ *Панашенко В.В.* Спільна боротьба запорозьких та донських козаків проти кримських та османських феодалів-завойовників (XVI – перша половина XVIII ст.) // Там само. – 1979. – №4.

⁸⁴ *Фруменков Г.Г.* Доля останнього кошового отамана Запорозької Січі (П.І.Калнишевського) // Там само. – 1966. – №1.

⁸⁵ *Гуменюк А.І.* Сторінка з історії культурного життя запорозьких козаків (Пісні, танці, XVII–XVIII ст.) // Там само. – 1966. – №6.

⁸⁶ *Ісаєвич Я.Д.* Бойові прапори козацького війська (середина XVII ст.) // Там само. – 1963. – №1.

⁸⁷ *Шекера І.М.* Матеріали про становище селян та антифеодальні рухи на Правобережній Україні в другій половині XVI ст. // Там само. – 1959. – №6; *Мишко Д.І.* Селянсько-козацьке повстання під проводом Павла Бута (До 300-річчя повстання) // Там само. – 1967. – №6; *Його ж.* Повстання під проводом Якова Острянина і Дмитра Гуні // Там само. – 1968. – №4; *Кулаковський В.М.* До 375-річчя селянсько-козацького повстання під проводом Северина Наливайка // Там само. – 1969. – №11; *Його ж.* Перше селянсько-козацьке повстання на Україні // Там само. – 1972. – №5; *Натицак П.І.* З історії суспільно-політичного руху на Україні в кінці XVI – першій половині XVII ст. // Там само. – 1978. – №3; *Щербак В.О.* Повстання 1630 року на Україні під проводом Тараса Федоровича // Там само. – 1980. – №11; *Його ж.* Антифеодальна боротьба народних мас України напередодні визвольної війни 1648–1654 рр. // Там само. – 1984. – №8 та ін.

⁸⁸ *Степанков В.С.* Антифеодальна боротьба на Україні після укладення Зборівської угоди (1649–1650 рр.) // Там само. – 1975. – №1; *Сергієнко Г.Я.* Визвольна війна 1648–1654 рр. і возз'єднання України з Росією // Там само. – 1978. – №8; *Шевченко Ф.П.* Участь представників різних народностей у визвольній війні 1648–1654 рр. на Україні // Там само. – 1978. – №11; *Сергіійчук В.І.* Військово-територіальна організація народної армії в перший період визвольної війни 1648–1654 рр. // Там само. – 1982. – №7 та ін.

⁸⁹ *Муравльова Т.М.* З історії спільної боротьби народних мас Росії та України проти кріпосницького гніту в 70-х роках XVIII ст. // Там само. – 1958. – №5; *Мишко Д.І.* Селянська війна під керівництвом Степана Разіна (До 300-річчя від дня початку) // Там само. – 1970. – №4; *Рознер І.Г.* Участь українців у селянській війні 1774–1775 рр. // Там само. – 1974. – №4; *Сергієнко Г.Я.* Селянська війна в Росії під проводом К.О.Булавіна і піднесення антифеодальної боротьби на Україні // Там само. – 1977. – №9; *Стецюк К.І.* Спільна боротьба народних мас Росії та України проти феодально-кріпосницького гніту під час селянської війни 1667–1671 рр. // Там само. – 1979. – №7; *Шевченко Ф.П.* 375-річчя селянської війни, очолюваної Іваном Болотниковим // Там само. – 1981. – №5 та ін.

⁹⁰ *Грабовецький В.В.* Виступи галицьких опришків у другій половині XVII ст. // Там само. – 1959. – №4; *Маруня П.Ю.* Селянські рухи на Півночі Лівобережної України (40–70-ті роки XVII ст.) // Там само. – 1961. – №2; *Грабовецький В.В.* Походження назв повстанців проти феодального гніту на Україні // Там само. – 1962. – №2; *Його ж.* Відгук гайдамацького руху на західноукраїнських землях // Там само. – 1968. – №6; *Гуржій І.О.* Повстання в Кліщинцях (До 200-річчя з часу початку) // Там само. – 1967. – №6; *Храбан Г.Ю.* З історії гайдамаччини //

питання дослідження соціальної боротьби в Україні порушили у своїх студіях О.Апанович, І.Бойко, Л.Мулявічюс, В.Смолій⁹¹. О.Касименко зосередив увагу на актуальних (безперечно, у рамках панівної на той час концепції) аспектах дальшої наукової розробки історії Визвольної війни українського народу⁹². В.Крижанівська зробила акцент на проблемі взаємозв'язку національно-визвольної боротьби населення Правобережної України та зовнішньої політики уряду Речі Посполитої⁹³.

Також було звернуто увагу на соціальні виступи поспільства Слобожанщини, селян Північної Буковини та українського козацтва у другій половині XVII–XVIII ст.⁹⁴ Водночас у полі зору фахівців опинилися такі великі соціальні виступи, як повстання 1794 р. у Правобережній Україні⁹⁵ та події у с. Турбаї⁹⁶. Певною популярністю у дослідників користувалися питання, пов'язані із спільною соціальною боротьбою українського, молдавського та білоруського етносів⁹⁷; було, зокрема, розглянуто окремі її форми⁹⁸.

Поряд із традиційною для української історіографії проблематикою політичної та соціально-економічної історії на сторінках «Українського історичного журналу» започатковується вивчення питань, пов'язаних із світоглядом та формуванням суспільної свідомості українського соціуму наприкінці XVI – у XVIII ст.⁹⁹, розробляються питання його духовності й культурного розвитку¹⁰⁰,

---

Там само. – 1968. – №6; *Його ж.* Коли ж саме здобуто повстаннями Умань у 1768 р.? // Там само. – 1969. – №5; *Шевченко Ф.П.* Про міжнародне значення повстання 1768 р. на Правобережній Україні // Там само. – №9; *Боровой С.Я.* До хронології історії гайдамаччини // Там само. – №10; *Мицик Ю.А.* Перша згадка про гайдамаків // Там само. – 1981. – №10.

⁹¹ *Апанович О.М.* Національно-визвольні війни в епоху феодалізму // Там само. – 1965. – №12; *Бойко І.Д.* Ще раз про характер національно-визвольних воєн в епоху феодалізму // Там само. – 1966. – №2; *Мулявічюс Л.П.* Про методи та методiku вивчення селянських рухів // Там само. – 1971. – №1; *Смолій В.А.* Антифеодальні рухи на Правобережній Україні в другій половині XVIII ст. // Там само. – 1975. – №10.

⁹² *Касименко О.К.* Деякі питання дальшої наукової розробки історії визвольної війни: 1648–1654 рр. // Там само. – 1958. – №5.

⁹³ *Крижанівська В.В.* Про вплив класової боротьби селян Правобережної України на зовнішню політику Речі Посполитої (кінець XVII – 60-ті рр. XVIII ст.) // Там само. – 1974. – №11.

⁹⁴ *Мойсенко О.З.* До 300-річчя повстання на Слобідській Україні // Там само. – 1970. – №9; *Путро О.І.* До питання про антифеодальну боротьбу українського козацтва в другій половині XVIII ст. // Там само. – 1971. – №8; *Кожоляно Г.К.* Антифеодальна боротьба селянства Північної Буковини в кінці XVIII – на початку XIX ст. // Там само. – 1978. – №9.

⁹⁵ *Смолій В.А.* Повстання 1794 р. під керівництвом Т.Костюшка і Правобережна Україна // Там само. – 1974. – №2.

⁹⁶ *Гуржій І.О.* Героїчна сторінка історії України (До 180-річчя Турбаївського повстання) // Там само. – 1969. – №6.

⁹⁷ *Грабовацький В.В.* З історії спільної антифеодальної боротьби селян України та Молдавії в XVI–XVIII ст. // Там само. – 1973. – №7; *Атюшевський О.П.* З історії спільної боротьби трудящих України і Білорусії в середині XVII ст. // Там само. – 1980. – №2.

⁹⁸ *Путро О.І.* Шукання козацтва як форма антифеодальної боротьби // Там само. – 1969. – №11; *Борисенко В.Й.* Втечі російських селян на Лівобережну Україну в другій половині XVII ст. // Там само. – 1984. – №8.

⁹⁹ *Крип'якевич І.П.* До питання про національну самосвідомість українського народу в кінці XVI – на початку XVIII ст. // Там само. – 1966. – №2; *Натикач П.І.* До питання про соціально-політичні погляди учасників селянсько-козацьких повстань 30-х років XVII ст. // Там само. – 1977. – №1; *Пушкар'єв П.М.* Методологічні проблеми вивчення історії суспільної думки // Там само. – 1984. – №3; *Смолій В.А.* Формування соціальної свідомості учасників народних рухів на Україні (друга половина XVII–XVIII ст. // Там само. – 1985. – №6.

¹⁰⁰ *Коляда Г.І.* З історії румунсько-українських друкарських зв'язків у XVII ст. // Там само. – 1964. – №1; *Гамрецький М.М.* Початок книгодрукування в Києві (До 350-ліття з часу заснування

еволюції освітянської сфери, зокрема наведено характеристики стану початкової, середньої та вищої освіти у XVIII – першій половині XIX ст.¹⁰¹, простежуються діяльність Києво-Могилянської академії¹⁰² та Харківського колеґіуму¹⁰³, принципи організації навчання козацьких дітей на Запорозжжі¹⁰⁴. У центрі уваги перебували також українсько-російські освітянські зв'язки XVIII ст., які традиційно трактувалися в контексті загального українсько-російського зближення¹⁰⁵.

Започаткування (після значної перерви) циклу публікацій з українського державотворення раннього нового часу відбулося ще до проголошення незалежності України. Так, восени 1990 р. в «Українському історичному журналі» надруковано велику статтю В.Смолія та О.Гуржія¹⁰⁶, в якій порушено проблему періодизації державотворчого процесу, визначено головні чинники, що сприяли становленню національного державного організму й означено його «основні функціональні параметри»¹⁰⁷. Наступного року вироблення концептуальних підходів до дослідження Української держави раннього нового часу було продовжено в теоретичних статтях В.Смолія¹⁰⁸ та В.Степанкова¹⁰⁹. Дещо пізніше у часопису друкуються розвідки з проблеми становлення в Україні монархічної форми правління¹¹⁰; формування владної вертикалі, зокрема у зрізі функціонування інституту полковника¹¹¹, діяльності гетьманського уряду в 1733–1735 рр.¹¹²;

друкарень // Український історичний журнал. – 1966. – №11; *Дашкевич Я.Р.* Вірменське друкарство на Україні (До 350-річчя виходу в світ першої вірменської друкованої книги на Україні) // Там само. – 1966. – №12; *Панашенко В.В.* До історії українського ділового письма другої половини XVII ст. // Там само. – 1968. – №12; *Мацкевич В.А.* До експансії папства на Україні в XVI ст. // Там само. – 1969. – №7; *Марков А.П.* Питання культури українського народу XVII–XVIII ст. // Там само. – 1971. – №2.

¹⁰¹ *Удод О.П.* Початкова освіта на Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. // Там само. – 1969. – №9; *Його ж.* Середня та вища освіта на Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) // Там само. – 1970. – №6.

¹⁰² *Штернберг Я.В.* Студенти і вихованці Київської академії в Угорщині у XVIII ст. (з історії українсько-угорських культурних зв'язків) // Там само. – 1965. – №4; *Шевченко Ф.П.* Закарпатці – студенти Київської академії XVIII ст. // Там само. – №6; *Хижняк З.І.* Київська академія – перший вищий учбовий заклад на Україні // Там само. – 1971. – №1; *Бородій М.К.* Участь вихованців Київської академії в розвитку вітчизняної медицини XVIII ст. // Там само. – 1980. – №3 та ін.

¹⁰³ *Кук В.С.* Харківські школи – Колегія та Додаткові класи // Там само. – 1970. – №7.

¹⁰⁴ *Пуха І.В.* Про школи в Запорізькій Січі // Там само. – 1969. – №3; *Панашенко В.В.* Навчання козацьких дітей грамоти та військової справи на Лівобережній Україні в XVIII ст. // Там само. – 1972. – №2.

¹⁰⁵ *Шип Н.А.* З історії розвитку медичної освіти в Росії і на Україні в другій половині XVIII ст. // Там само. – 1975. – №11; *Йі ж.* Роль вищих навчальних закладів Москви та Петербурга в розвитку російсько-українських зв'язків (Друга половина XVIII ст.) // Там само. – 1976. – №8.

¹⁰⁶ *Смолій В.А., Гуржій О.І.* Становлення української феодальної державності // Там само. – 1990. – №10.

¹⁰⁷ *Гуржій О., Капітан Л.* «Український історичний журнал» та проблеми вітчизняної медієвістики в другій половині XX ст. – С.85.

¹⁰⁸ *Смолій В.А.* Українська козацька держава // Український історичний журнал. – 1991. – №4.

¹⁰⁹ *Степанков В.С.* Богдан Хмельницький і проблеми державності України // Там само. – 1991. – №9, 11.

¹¹⁰ *Степанков В.С.* Проблема становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького (1648–1657 рр.) // Там само. – 1995. – №4.

¹¹¹ *Горобець В.М.* Полковник Війська Запорозького та його влада // Там само. – 2014. – №4; *Його ж.* Право вільної елекції полковника Війська Запорозького: козацькі традиції у випробуванні імперськими новаціями // Там само. – 2015. – №5.

¹¹² *Мельник Л.Г.* Правління гетьманського уряду (1733–1735 рр.) // Там само. – 2001. – №5.

знищення інституту гетьманства¹¹³ тощо. З нових підходів досліджувалися процеси становлення політичної еліти Української держави¹¹⁴. Розкрито соціополітичне тло, на якому розгорталася подія т. зв. «чорної ради» 1663 р.¹¹⁵ Т. Чухліб спробував подивитися на проект так званого «козацького князівства» крізь призму його можливої альтернативності політичному устрою Гетьманщини¹¹⁶. Синтезними підходами позначена велика розвідка Р.Симоненка, в якій висвітлюється роль геополітичного фактора в історії України¹¹⁷. У рамках розгортання просторових досліджень порушено питання про візію українським козацтвом територіального ареалу Української держави¹¹⁸, боротьби за збереження її територіальної цілісності¹¹⁹, діяльності губернської межової служби в південному регіоні¹²⁰.

У низці статей порушувалися питання політики українських урядів на міжнародній арені. Зокрема в публікації Л.Мельника увагу зосереджено на українсько-турецькому векторі взаємовідносин в політичних проектах Пилипа Орлика¹²¹. Перебуванню гетьмана-емігранта у Швеції присвячено невелику студію дослідника з цієї країни¹²². Тема українсько-шведських відносин знайшла своє продовження також у статті Я.Федорука, побудованої навколо дипломатичної акції кримського хана 1655 р.¹²³ У розвідках Т.Чухліба та В.Станіславського відбулися складні перипетії, пов'язані з визначенням зовнішньополітичних пріоритетів уряду І.Мазепи в роки Північної війни та впливу на їх формування українського козацтва¹²⁴. У великих студіях Я.Федорука¹²⁵, В.Станіславського¹²⁶, Т.Чухліба¹²⁷ розглянуто деякі аспекти українсько-польських відносин. Питанням

¹¹³ *Струкевич О.К.* Про остаточне знищення гетьманства на Україні та заснування другої Малоросійської колегії // Там само. – 1993. – №7/8.

¹¹⁴ *Стеланков В.В.* Становлення політичної еліти Гетьманщини в період революції XVII ст.: особливості, суперечності, деструктивні процеси // Там само. – 2016. – №6.

¹¹⁵ *Горобець В.М.* «Чорна рада» 1663 р.: подія та її соціополітичний контекст // Там само. – 2013. – №4.

¹¹⁶ *Чухліб Т.В.* Проект «козацького князівства» – історична альтернатива політичного устрою Гетьманщини? // Там само. – 2014. – №4.

¹¹⁷ *Симоненко Р.Г.* Про геополітичний фактор в історії України // Там само. – 2001. – №3; 2002. – №6.

¹¹⁸ *Когут З.* Кордони України: територіальні візії козаків від гетьмана Б.Хмельницького до гетьмана І.Самойловича // Там само. – 2011. – №3; *Тайрова-Яковлева Т.Г.* До питання про історичні й територіальні уявлення козацької старшини наприкінці XVII ст. // Там само. – 2012. – №4.

¹¹⁹ *Гуржій О.І.* Проблема збереження територіальної цілісності Гетьманщини за царювання Петра I // Там само. – 2015. – №3.

¹²⁰ *Коник Ю.О.* Складання генеральних карт і планів як напрямок діяльності губернської межової служби Півдня України в останній третині XVIII – першій третині XIX ст. // Там само. – 2011. – №3.

¹²¹ *Мельник Л.Г.* Українсько-турецькі взаємовідносини і політичні проекти П.Орлика // Там само. – 1997. – №6.

¹²² *Хеггман Б.* Пилип Орлик у Швеції // Там само. – 1996. – №3.

¹²³ *Федорук Я.О.* Посольства кримського хана Мегмеда Гірея IV до Швеції, Данії та Австрії у 1655 р. // Там само. – 2010. – №5.

¹²⁴ *Станіславський В.В.* Іван Мазепа в таборі Карла XII: турецький вектор дипломатичної діяльності // Там само. – 2008. – №5; *Чухліб Т.В.* Мазепинська Україна між Російською та Шведською коронами: дилема вибору протекції // Там само. – 2009. – №2; *Його ж.* Козацтво Правобережної України в міжнародних відносинах під час Північної війни 1700–1721 рр. // Там само. – 2011. – №1.

¹²⁵ *Федорук Я.О.* Українська проблематика на віленських переговорах між Річчю Посполитою та Росією восени 1656 р. // Там само. – 2012. – №5.

¹²⁶ *Станіславський В.В.* Політичні відносини Запорозької Січі з Річчю Посполитою та Правобережною Україною в 1686–1699 рр. // Там само. – 1998. – №6; 1999. – №1.

¹²⁷ *Чухліб Т.В.* Україна та Польща під час правління короля Яна III Собеського: пошуки втраченого миру // Там само. – 2002. – №1.

формування раднотського зовнішньополітичного курсу Б.Хмельницького присвячено публікацію А.Гурбика¹²⁸. Однак найбільш широко представлена проблематика українсько-російських відносин в XVII–XVIII ст. Зокрема визначено їх основні тенденції, особливості, характер, етапи¹²⁹, місце і значення в їх розвитку білоруського фактора¹³⁰; порушено питання про посольство Війська Запорозького до Москви в 1620 р.¹³¹; досліджено російський вектор зовнішньополітичних програм окремих українських гетьманів¹³² тощо. Цикл статей присвячено висвітленню певних аспектів українсько-московського договору 1654 р.¹³³ та зовнішньополітичного курсу українських урядів після Переяслава¹³⁴, а також супутнім укладанню Гадяцької угоди подіям та ролі останньої в українській історії¹³⁵. Додаткові штрихи внесено в політичний курс Петра I в українському питанні¹³⁶. Останніми роками увага дослідників все частіше звертається на такі регулятори суспільно-політичної сфери, як зрада, донос, образа гетьманської честі або ж інститут самозванства та їх вияви на українському ґрунті¹³⁷.

У контексті дослідження Української держави раннього нового часу на увагу заслуговують також розвідки з історії розбудови війська¹³⁸, стратегії і

¹²⁸ Гурбик А.О. Раднотський зовнішньополітичний курс гетьмана України Б.Хмельницького (1656–1657 рр.) // Український історичний журнал. – 2008. – №6.

¹²⁹ Гуржій О.І. Про особливості українсько-російських взаємовідносин в середині XVII ст. (1654–1657 рр.) // Там само. – 1992. – №10/11. – С.13–23; Горобець В.М., Струкевич О.К. Українсько-російські політичні відносини другої половини XVII–XVIII ст.: тенденції, характер, етапи // Там само. – 1997. – №1.

¹³⁰ Горобець В.М. Іван Нечай та українсько-російські суперечки за Білорусь (1654–1659 рр.) // Там само. – 1998. – №1–2.

¹³¹ Сас П.М. Посольство Війська Запорозького до московського царя Михайла Федоровича (1620 р.) // Там само. – 2003. – №6; 2004. – №1.

¹³² Горобець В.М. Московська політика Богдана Хмельницького: дипломатична риторика та політична практика // Там само. – 1995. – №4; Його ж. Московський договір гетьмана І.Брюховецького 1665 р. // Там само. – 2003. – №6; Його ж. Зовнішня політика Гетьманату другої половини 50-х рр. XVII ст.: впливи суспільно-політичного протистояння в Україні та трансформації регіональних геополітичних процесів // Там само. – 2005. – №2; Бульвінський А.Г. Дипломатичні зносини України в період гетьманування Івана Виговського (серпень 1657 – серпень 1659 рр.) // Там само. – 2005. – №1; Чухліб Т.В. Особливості зовнішньої політики І.Самойловича та проблема міжнародного становища Українського гетьманату в 1672–1686 рр. // Там само. – №2.

¹³³ Мицик Ю.А. З досліджень історії Переяславської ради 1654 р. // Там само. – 2003. – №1; Степанков В.С. Переяславська присяга 1654 р.: зміст і наслідки // Там само. – №6; 2004. – №1; Чухліб Т.В. Переяславська угода 1654 р. у контексті міжнародного утвердження ранньомодерної Української держави: причини, укладення, наслідки // Там само. – 2003. – №1, 3–4.

¹³⁴ Горобець В.М. Українська зовнішня політика після Переяслава: стратегічні цілі та тактичні відступи другої половини 1655 р. // Там само. – 2000. – №1–2; Чухліб Т.В. Гетьманування Петра Дорошенка: причини «вірності» та «зради» королю, султану й царю (1665–1676 рр.) // Там само. – 2007. – №1.

¹³⁵ Горобець В.М. «Це вікопомне склеювання знову в одне...»: Зовнішньополітичні стимули та соціополітичні аванси для впровадження Гадяцької унії 1658 р. // Там само. – 2009. – №4; Чухліб Т.В. Гадяцька угода та ідеї її відновлення в українсько-польських відносинах другої половини XVII ст. (до 350-річчя укладання) // Там само. – 2008. – №3.

¹³⁶ Серов Д.О., Тайрова-Яковлева Т.Г. Смерть Петра Полуботка в Петербурзі: як це сталося й що саме планував Петро I // Там само. – 2015. – №6.

¹³⁷ Бовгира А.М. Самозванство в Україні XVII–XVIII ст. // Там само. – 2015. – №6; Його ж. Образа честі гетьмана у XVIII ст. // Там само. – 2016. – №2; Його ж. Доноси у суспільно-політичному житті Гетьманщини XVII–XVIII ст. // Там само. – 2013. – №1; Моця О.П. Зрада й донос у контексті дослідження діяльності І.Мазепи // Там само. – 2012. – №5.

¹³⁸ Апанович О.М. Воєнне мистецтво Богдана Хмельницького та його сподвижників // Там само. – 1995. – №4; Стороженко І.С. Збройні сили України від останньої третини XVII ст. до кінця XVIII ст. // Там само. – 1998. – №1; Сокирко О.Г. Жолдацькі формування в Гетьманщині

тактики українських воєначальників в окремих битвах¹³⁹, участі іноземних контингентів у російсько-шведському протистоянні під час Північної війни¹⁴⁰.

Помітне місце на сторінках «Українського історичного журналу» посідають статті, присвячені ролі кримського фактора в історії ранньомодерної України. Зокрема розширено інформацію про татарські набіги на українські землі¹⁴¹. Було також означено проблему селянської колонізації півострова в кінці XVIII ст.¹⁴² Окремі публікації присвячено походам російських та українських військ на Крим у 1687 та 1689 рр.¹⁴³, витокам кримської політики Б.Хмельницького¹⁴⁴. Політичні відносини Запорозжя з Кримським ханством розглядаються в ґрунтовних, зіпертих на багату джерельну базу статтях В.Станіславського¹⁴⁵. Наведено українську та російську версії розвитку українсько-кримських політичних відносин у 1660-х рр.¹⁴⁶

Традиційну проблематику національно-визвольних змагань українців за доби раннього нового часу, починаючи від 1990-х рр., у вміщених у часопису публікаціях представлено з нетрадиційних ракурсів. Зокрема В.Смолій порушив дискусійні питання історії Коліївщини¹⁴⁷, тяглості традицій національно-визвольної війни у соціальних та національно-визвольних виступах українського населення у другій половині XVII–XVIII ст.¹⁴⁸ А.Зінченко та Г.Сергієнко звернулися до виявів соціального й національного протестів на теренах Правобережної України¹⁴⁹.

1669–1765 рр. // Там само. – 2006. – №4; *Його ж.* Артилерія козацької держави: створення, розвиток, внутрішня організація (1648–1781 рр.) // Там само. – 2012. – №4.

¹³⁹ *Панашенко В.В.* Шлях армії Карла XII на Україну (1709 р.) // Там само. – 1991. – №2; *Свешніков І.К.* Розкопки місця Берестецької битви 1651 р. // Там само. – 1991. – №12; *Стороженко І.С.* Битва на Жовтих Водах // Там само. – 1995. – №4–5; *Бульвінський А.Г.* Конотопська битва 1659 р. // Там само. – 1998. – №3–4; *Чухліб Т.В.* Українсько-польська військова взаємодія під час гетьманування С.Куницького (1683–1684 рр.) // Там само. – 2000. – №5; *Гурбик А.О.* Вторгнення військ Великого князівства Литовського в Україну та оборона Києва (1651 р.) // Там само. – 2006. – №6; *Мицик Ю.А.* Облога Збаражя (1649 р.): відоме й невідоме // Там само. – 2008. – №5; *Сокирко О.Г.* Війська українських гетьманів у Полтавській битві 27 червня 1709 // Там само. – 2009. – №2; *Вирський Д.С.* Битва під Білою Церквою 1626 р. та «Реляція правдива...» Яна Доброцького // Там само. – 2010. – №6; *Його ж.* Виправа князя С.К.Корецького у Степове Побужжя (серпень – жовтень 1644 р.) // Там само. – 2015. – №1.

¹⁴⁰ *Слісаренко О.М.* Волоські полки армії Карла XII та Петра I в кампаніях 1708–1709 рр. // Там само. – 2017. – №1; *Його ж.* Російський корпус в операції під Переволочною у червні 1709 р. (зауваження щодо одного історичного міфу) // Там само. – 2015. – №5.

¹⁴¹ *Галенко О.І.* Про татарські набіги на українські землі // Там само. – 2003. – №6.

¹⁴² *Гнезділов О.Ф.* Заселення російськими та українськими селянами Криму в кінці XVIII ст. // Там само. – 1987. – №6.

¹⁴³ *Заруба В.М.* Походи російських та українських військ на Крим у 1687 й 1689 рр. // Там само. – 1992. – №9.

¹⁴⁴ *Брехуненко В.А.* Витоки кримської політики Богдана Хмельницького // Там само. – 1995. – №4.

¹⁴⁵ *Станіславський В.В.* Запорозька Січ у політичних відносинах з Кримським ханством (початок XVIII ст.) // Там само. – 1995. – №6; *Його ж.* Політичні відносини Запорозької Січі й Кримського ханства напередодні Полтавської битви // Там само. – 1998. – №1.

¹⁴⁶ *Газін В.В.* Крим – Україна: політичні стосунки періоду гетьманування Павла Тетері (1663–1665 рр.) // Там само. – 2001. – №1; *Яковлева Т.Г.* Кримсько-турецький фактор у політиці гетьманів України у 60-ті рр. XVII ст. // Там само. – 2003. – №2.

¹⁴⁷ *Смолій В.А.* Деякі дискусійні питання історії Коліївщини (1768 р.) // Там само. – 1993. – №10. – С.21–29.

¹⁴⁸ *Смолій В.А.* Традиції визвольної війни 1648–1654 рр. в антифеодальній боротьбі на Україні (друга половина XVII – XVIII ст.) // Там само. – 1991. – №1.

¹⁴⁹ *Зінченко А.Л.* З історії селянського руху на Правобережній Україні у XVIII – першій половині XIX ст. // Там само; *Сергієнко Г.Я.* Правобережна Україна: відродження козацької

Абсолютно новими для часопису виявилися теми, пов'язані з історією ранньомодерного етногенезу¹⁵⁰, українського націтворення¹⁵¹ та політичної культури українців на етапі раннього нового часу¹⁵². Зокрема новаційний ракурс переломлення киево-руської спадщини та давньоруської історії світоглядом міщанських кіл і духовенства Гетьманщини запропонований Я.Затилуком¹⁵³. В аналогічному зрізі написана стаття В.Рички «Пригадування Русі (осмислення спадщини св. Володимира в українській суспільно-політичній думці XVII ст.)» (2012 р., №1), а також студії М.Котляра (2009 р., №6) та російського фахівця О.Іщенка (2015 р., №1; 2016 р., №1).

Натомість традиційна для попереднього часу соціально-економічна проблематика помітно втратила у своєму кількісному вимірі. Так, за останні тридцятиліття в «Українському історичному журналі» її представлено лише кількома публікаціями, в яких розглядаються питання типології й еволюції основних суспільно-територіальних форм сільської громади в Україні¹⁵⁴, общинні поземельні відносини у звичаєвому праві Лівобережної України¹⁵⁵, торгівельні зв'язки між Лівобережною і Правобережною частинами¹⁵⁶, а також північнопричорноморськими регіонами Російської імперії та Туреччиною¹⁵⁷, місце Чернігівщини в економічному просторі XVII ст.¹⁵⁸, питання козацького землеволодіння¹⁵⁹ та основні аспекти земельної політики уряду Павла I на правобережних теренах¹⁶⁰. У постановочному плані

державності й визвольний рух проти панування Речі Посполитої (80–90-ті рр. XVII – початок XVIII ст.) // Український історичний журнал. – 1996. – №3.

¹⁵⁰ *Балушок В.Г.* Севрюки XIV–XVII ст.: спроба етнічної атрибуції // Там само. – 2016. – №3; *Моця О.П.* Етнічні процеси в автохтонному середовищі на етапі ранньомодерної та модерної історії України // Там само. – 2010. – №1.

¹⁵¹ *Сисин Ф.* Хмельниччина та її роль в утворенні модерної української нації // Там само. – 1995. – №4; *Струкевич О.К.* Українська «нація до націоналізму»: пошуки критеріїв ідентичності в Україні-Гетьманщині XVIII ст. // Там само. – 1999. – №6; *Його ж.* Українська ранньомодерна нація: історико-етнонаціологічні аспекти дослідження // Там само. – 2001. – №5.

¹⁵² *Сас П.М.* Реформаційні погляди Івана Вишенського – прояв опозиції пануючій ідеології феодального суспільства // Там само. – 1987. – №6; *Його ж.* Українсько-польський мислитель доби Відродження Станіслав Оріховський: на шляху до історизму нового часу // Там само. – 1991. – №1; *Його ж.* «Руська» орієнтація політичної свідомості Адама Кисіля // Там само. – 2000. – №5; *Мельник Л.Г.* Склад депутації від України до Комісії по укладанню нового «Уложення» 1767–1768 рр. // Там само. – 1999. – №2; *Вирський Д.С.* «Зем'яни» Псевдо-Оріховського як пам'ятка консервативної суспільної думки України XVI ст. // Там само. – 2005. – №6.

¹⁵³ *Затилук Я.В.* «Спадкоємці», «власники» та «охоронці» киево-руської спадщини в уявленнях мешканців Гетьманщини другої половини XVII ст. // Там само. – 2011. – №5; *Його ж.* Давньоруська історія на службі у київських церковних ієрархів середини – другої половини XVII ст.: політична риторика та статус митрополії // Там само. – 2012. – №6.

¹⁵⁴ *Гурбик А.О.* Сільська громада в Україні в XIV–XVIII ст.: еволюція основних суспільно-територіальних форм // Там само. – 1997. – №5.

¹⁵⁵ *Сироткін В.М.* Общинні поземельні відносини у звичаєвому праві Лівобережної України (друга половина XVII–XVIII ст.) // Там само. – 1987. – №6.

¹⁵⁶ *Мельниченко В.М.* Торговельні зв'язки між Лівобережною і Правобережною Україною у другій половині XVII ст. // Там само. – 1998. – №1.

¹⁵⁷ *Тимченко В.М.* Розвиток торговельного мореплавства між північнопричорноморськими регіонами Російської імперії та Туреччиною (1774–1853 рр.) // Там само. – 2009. – №2.

¹⁵⁸ *Пиріг П.В.* Економічні зв'язки Чернігівщини в середині XVII ст. // Там само. – 1991. – №12.

¹⁵⁹ *Путро О.І.* До питання про форми власності на землю українського козацтва // Там само. – 1992. – №2.

¹⁶⁰ *Рудакова Ю.К.* Основні аспекти земельної політики уряду Павла I на території Правобережної України // Там само. – 2005. – №3.

окреслено питання фінансово-економічної адаптації Буковини після включення її до складу Австрійської імперії¹⁶¹, порушено проблему становлення та розвитку купецького стану в Лівобережній і Слобідській Україні¹⁶², на підставі нових архівних матеріалів розглянуто механізми ідентифікації українського купецтва¹⁶³. Також проаналізовано соціально-економічні погляди Федора Туманського¹⁶⁴.

Блок соціально-побутової історії на шпальтах «Українського історичного журналу» останніми роками позначено цікавими знахідками та новаційними дослідницькими підходами. Зокрема заслуговують на увагу спроби висвітлення питань соціального дисциплінування¹⁶⁵, соціальних прерогатив від обіймання полковницьких посад та інших старшинських урядів¹⁶⁶. Уперше порушено питання встановлення церковного контролю за мораллю парафіян¹⁶⁷ та з'ясування основ народної побожності¹⁶⁸. Також в полі уваги науковців опинилися аспекти повсякденного життя представниць козацько-старшинських родин¹⁶⁹, кримінальної відповідальності та шлюбно-сімейних відносин мирян Російської православної церкви¹⁷⁰. У межах дослідження річпосполитських повсякденних практик розглянуто механізми регулювання шляхетської поведінки¹⁷¹, традиції укладання шляхетських заповітів¹⁷², шлюбних звичаїв

¹⁶¹ *Огуй О.Д.* Проблеми грошового обігу Буковини за часів військової адміністрації (1775–1786 рр.): фінансово-економічна адаптація краю після його анексії Австрією // Там само. – 2008. – №2.

¹⁶² *Гуржій О.І.* Купецький стан на Лівобережній і Слобідській Україні в другій половині XVII – у XVIII ст.: проблеми становлення та розвитку // Там само. – 2004. – №3.

¹⁶³ *Станіславський В.В.* Ідентифікація українських купців Війська Запорозького у «зовнішній» і «внутрішній» документації російського посольства в Османській імперії (початок XVIII ст.) // Там само. – 2015. – №4.

¹⁶⁴ *Литвинова Т.Ф.* Соціально-економічні погляди й господарські інтереси Ф.Й.Туманського // Там само. – 2007. – №1.

¹⁶⁵ *Горобець В.М.* Структура врядування та соціальне дисциплінування в південних полках Гетьманату (за матеріалами ревізій Полтавського полку 1719, 1721 і 1732 рр.) // Там само. – 2008. – №5.

¹⁶⁶ *Горобець В.М.* Соціальні аванси та матеріальні вигоди від посідання полкового уряду в Гетьманщині: шляхетство, маєтності, соболі... // Там само. – 2017. – №1; *Його ж.* Старшина Гетьманщини: неслужбовий вимір службової кар'єри провідної соціальної верстви // Там само. – 2012. – №4.

¹⁶⁷ *Романова О.О.* Сповідальні книги Київської митрополії XVIII ст. як спосіб церковного контролю за мораллю парафіян // Там само. – 2008. – №4; *Її ж.* Образ «грішника» за матеріалами сповідних розписів Київської митрополії 1730–1760-х рр. // Там само. – 2012. – №1.

¹⁶⁸ *Романова О.О.* Очікування «чуда» як основа народної побожності (Київська митрополія, XVIII ст.) // Там само. – 2010. – №1.

¹⁶⁹ *Тайрова-Яковлева Т.Г.* До питання про повсякденне життя представниць козацько-старшинських родин початку XVIII ст. // Там само. – 2008. – №3.

¹⁷⁰ *Маслійчук В.П.* Вік дорослішання: початок повної кримінальної відповідальності в Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст. // Там само. – 2010. – №2; *Петренко І.М.* Згода як умова укладання шлюбу в контексті шлюбно-сімейних відносин мирян Російської православної Церкви (XVIII ст.) // Там само. – №5.

¹⁷¹ *Старченко Н.П.* Поєдинки у шляхетському середовищі Волині (остання третина XVI – початок XVII ст.) // Там само. – 2012. – №3; *Її ж.* Честь як регулятор шляхетського повсякдення (Волинь останньої третини XVI – початку XVII ст.) // Там само. – №6.

¹⁷² *Вінниченко О.В.* Засвідчення і свідки шляхетських тестаментів першої половини XVIII ст. (за матеріалами Львівського ґродського суду) // Там само. – 2008. – №5.

мешканців Самбірської економії¹⁷³, повсякденного життя та професійної діяльності мистецьких осередків¹⁷⁴ тощо.

Розглядалися також питання формування національної інтелігенції¹⁷⁵. Окремі публікації присвячені діяльності українських навчальних закладів у XVIII ст.¹⁷⁶ Так, у руслі інтелектуальної історії написано статтю В.Кононенка, в якій порушено проблему співвідношення традиційного й модернізаційного в політичній культурі XVIII ст.¹⁷⁷ Характеристику інтелектуального співтовариства українців в імперській столиці (в контексті дослідження проблеми «свої – чужі») та практику використання їх інтелекту навела у своїх розвідках О.Дзюба¹⁷⁸. Вона ж загострила увагу на ролі в інтелектуальному житті епохи мемуаристів Я.Марковича та М.Ханенка¹⁷⁹, зупинилася на питанні ідентичності листів І.Мазепа до Мотрі Кочубеївни¹⁸⁰. Проблеми застосування примусу в інтелектуальному житті XVIII ст. торкнувся О.Лукашевич¹⁸¹.

Окремо слід відзначити статті з питань демографії, міграційних процесів, історії національних меншин, що проживали на українських теренах¹⁸². Останніми роками помітно поживалося студювання у царині українського права¹⁸³.

У цілому незначною кількістю публікацій представлено культурологічні сюжети та аспекти релігійної історії. Серед них заслуговують на увагу позначені новаційними підходами і спостереженнями розвідки П.Саса, присвячені

¹⁷³ Герасимчук М.С. Посаг, віно та «внесення» у шлюбній практиці мешканців Самбірської економії першої третини XVII ст. (на підставі записів до замкової книги від 1614–1632 рр. // Український історичний журнал. – 2015. – №6.

¹⁷⁴ Лильо О.М. Повсякденне життя та професійна діяльність скульпторів Львова другої половини XVIII ст. // Там само. – 2017. – №2.

¹⁷⁵ Апанович О.М. Урядові службовці Гетьманщини – українська інтелігенція XVIII ст. // Там само. – 1997. – №2; Федірко А.М. Патріотична освічена еліта Новгород-Сіверського на рубежі XVIII–XIX ст. // Там само. – 1998. – №2; Даниш М. Українські студенти в Братиславському ліцеї у XVIII ст. // Там само. – 1991. – №3; Даниляк П.Г. Тадеуш Чацький та його роль у розвитку освіти на Правобережній Україні // Там само. – 2009. – №2.

¹⁷⁶ Кагамлик С.Р. Роль Київської академії в зміцненні культурно-освітніх зв'язків українських земель у XVIII ст. // Там само. – 1991. – №3; Травкіна О.І. Чернігівський колегіум (до 300-річчя заснування) // Там само. – 2000. – №5–6.

¹⁷⁷ Кононенко В.П. Інтелектуальна біографія Павла Полуботка: обстоювання традиції «модернізаційною» риторикою (до 350-річчя Павла Полуботка) // Там само. – 2010. – №4.

¹⁷⁸ Дзюба О.М. Інтелектуальне співтовариство українців у Петербурзі 1760–1780-х рр.: «свої – чужі» // Там само. – 2011. – №5; Її ж. Українська духовна еліта в Росії XVIII ст.: служіння і служба (на матеріалах епістолярної спадщини) // Там само. – 2012. – №6.

¹⁷⁹ Дзюба О.М. Вихованці Києво-Могилянської академії: українські мемуаристи Я.Маркович та М.Ханенко (перша половина XVIII ст.) // Там само. – 2016. – №3.

¹⁸⁰ Дзюба О.М. Чи писав гетьман Іван Мазепа листи Мотрі Кочубеївні? // Там само. – 2009. – №6.

¹⁸¹ Лукашевич О.А. Бюрократичний інтелект на службі в губернському управлінні XVIII ст. (примус до творчості) // Там само. – 2010. – №5.

¹⁸² Кондрацький А.А. Поляки на Україні в X–XIX ст. // Там само. – 1991. – №12; Гуржій О.І. До питання про кількість та етнічний склад населення України у другій половині XVII ст. // Там само. – 1993. – №4/6; Гедьо А.В. Переселення греків з Криму до Приазов'я у 1778 р. // Там само. – 2001. – №1; Муляр А.М. Міграційні процеси на Правобережній Україні в кінці XVII – на початку XVIII ст. // Там само. – 2000. – №2.

¹⁸³ Білоус Н.О. До питання про запровадження магдебурзького права в Києві // Там само. – 2008. – №1; Бовгиря А.М. «...Я вашого царя не знаю»: українці як фігуранти судових справ про образу честі монарха (XVIII ст.) // Там само. – 2008. – №5; Вацук Д.П. «Інститут старшини» у Великому князівстві Литовському (аналіз матеріалів Литовської метрики) // Там само. – 2011. – №1.

дослідженню рукописного Євангелія Петра Сагайдачного та питанням відновлення ієрархії Київської митрополії¹⁸⁴. Загалом увага до історії церкви посилюється з 1990-х рр. Зокрема з цієї тематики було опубліковано такі ґрунтовні розвідки, як «Про шляхи розвитку церкви в Україні й Росії (IX–XVI ст.)» В.Косика (1993 р., №2/3–4/6); «З історії православної релігійної культури Сяноцької землі (X–XVII ст.)» М.Бендзи (2008 р., №5); «Церковна еліта та її роль у процесі формування політичної самосвідомості в Україні» Т.Євсєєвої (1999 р., №2); «Про підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату наприкінці XVII ст.» О.Шевченко (1994 р., №1) та дослідників зі стамбульського наукового центру О.Кула й О.Кульчинського (2016 р., №6); «Богдан Хмельницький та Українська православна церква (1648–1657)» М.Харишина (1995 р., №4–5); «Зв'язки київського архієпископа Петра Могили з молдавськими князівствами» К.Резакевича (1996 р., №3), «Київський патріархат у проектах Петра Могили» Ю.Мицика (2007 р., №1). Спеціальну розвідку було присвячено розкриттю процесів залучення українського населення до діяльності ордену єзуїтів у межах Речі Посполитої¹⁸⁵.

На пріоритетні ж позиції у цей час вийшла козакознавча проблематика, поштовхом до чого послужили відзначення у першій половині 1990-х рр. 500-річчя виникнення козацької спільноти в Україні та 400-річного ювілею будівничого Української ранньомодерної держави гетьмана Б.Хмельницького. Як наслідок, лише впродовж означеного періоду в «Українському історичному журналі» було вміщено низку ґрунтовних розвідок з історії походження українського козацтва та його попередників¹⁸⁶; козацьких повстань кінця XVI – першої половини XVII ст.¹⁸⁷; розглянуто роль Запорозької Січі як консолідуючого фактора в історії запорозького козацтва до Національно-визвольної війни середини XVII ст.¹⁸⁸; оприлюднено результати археологічних обстежень місць розташування козацьких Січей¹⁸⁹; проаналізовано причини ліквідації «запорозьких вольностей» у другій половині XVIII ст.¹⁹⁰; порушено питання локалізації запорозьких зимівників¹⁹¹; визначено політичну лінію, обрану урядом Б.Хмельницького щодо рядового козацтва¹⁹² тощо.

¹⁸⁴ Сас П.М. Рукописне «Євангеліє П.Сагайдачного» // Там само. – 2006. – №4; Його ж. Відновлення православної ієрархії церковної ієрархії Київської митрополії (1620 р.) // Там само. – 2010. – №4.

¹⁸⁵ Шевченко Т.М. Рекрутація русинів до єзуїтського ордену (остання чверть XVI – середина XVII ст.): на прикладі викладацького складу шкіл в українських землях провінції Товариства Ісуса // Там само. – 2011. – №6.

¹⁸⁶ Головки О.Б. Слов'яни Північного Причорномор'я доби Київської Русі та проблема витоків українського козацтва // Там само. – 1991. – №11; Сергієнко Г.Я. Біля витоків українського козацтва й Запорозької Січі // Там само. – 1992. – №12; Щербак В.О. Козацтво в класово-становій структурі українського суспільства (друга половина XV – середина XVII ст.) // Там само. – 1991. – №11; Його ж. Джерела формування українського козацтва // Там само. – 1994. – №2/3.

¹⁸⁷ Леп'яко С.А. С.Наливайко і повстання 1591–1596 рр. у пам'яті сучасників і нащадків // Там само. – 1992. – №2; Його ж. Повстання К.Косинського (1591–1593 рр.) // Там само. – 1994. – №4–5.

¹⁸⁸ Щербак В.О. Запорозька Січ як фактор консолідації українського козацтва до середини XVII ст. // Там само. – 1995. – №5.

¹⁸⁹ Телєгін Д.Я. Обстеження Січей низового Дніпра в 1990 р. // Там само. – 1992. – №7/8.

¹⁹⁰ Олійник О.Л. Ще раз про причини ліквідації Запорозької Січі // Там само. – №2.

¹⁹¹ Олійник О.Л. Про локалізацію запорозьких зимівників // Там само. – №10/11.

¹⁹² Яковлева Т.Г. Богдан Хмельницький і рядове козацтво // Там само. – 1995. – №4.

Інтерес до козацької проблематики зберігся і на наступному етапі. Зокрема 1999 р. у часопису було порушено питання перебування українських козаків на державній службі¹⁹³; виникнення першої Запорозької Січі¹⁹⁴; ролі, яку відіграли порубіжні території у процесі генезису козащини¹⁹⁵. Важливі аспекти історії українського козацтва було відтворено у розвідках П.Саса, котрий торкнувся питань політико-правових засад служби козаків польському королеві¹⁹⁶, чисельності запорозького війська у Хотинській війні¹⁹⁷, вступу Війська Запорозького до Ліги християнської міліції¹⁹⁸. Цікавим і самодостатнім дослідженням є праця російського історика К.Кочегарова, присвячена участі козаків у Башкирському повстанні 1704–1711 рр.¹⁹⁹ Нетрадиційними підходами позначено статті С.Плецького²⁰⁰ та О.Ковалевської²⁰¹, в яких розглядаються деякі організаційно-побутові та іконографічні сюжети.

Від самих початків своєї діяльності редколегія «Українського історичного журналу» помітно активізувала роботу з публікації біографічних матеріалів. На шпальтах часопису відтворено яскраві соціально-політичні портрети українських гетьманів Богдана Хмельницького²⁰², Івана Виговського²⁰³, Петра Дорошенка²⁰⁴, Івана Мазепи²⁰⁵, Пилипа Орлика²⁰⁶, Івана Скоропадського²⁰⁷, Данила Апостола²⁰⁸, Кирила Розумовського²⁰⁹; реставровано політичні образи й уточнено факти з біографій гетьмана Юрія Хмельницького²¹⁰, наказного гетьмана Івана Сулими²¹¹ та малознаного гетьмана Правобережної

¹⁹³ *Леп'яко С.А.* Українське козацтво на державній службі (початковий період) // Український історичний журнал. – 1999. – №3.

¹⁹⁴ *Гурбик А.О.* Виникнення Запорозької Січі (хронологічний та територіальний аспекти проблеми) // Там само. – №6.

¹⁹⁵ *Боечко В.Ф., Чабан А.Ю.* Роль порубіжних територій у процесі генезису козацтва // Там само. – №2.

¹⁹⁶ *Сас П.М.* Політико-правові засади військової служби запорозьців та грошова винагорода їм за участь у Хотинській війні 1621 р. // Там само. – 2005. – №6.

¹⁹⁷ *Сас П.М.* Чисельність запорозького війська у Хотинській битві 1621 р. // Там само. – 2010. – №2.

¹⁹⁸ *Сас П.М.* Чи вступили запорозьці до Ліги Християнської міліції? // Там само. – 2009. – №1.

¹⁹⁹ *Кочегаров К.О.* Участь козаків Лубенського полку в придушенні Башкирського повстання 1704–1711 рр. // Там само. – 2010. – №6.

²⁰⁰ *Плецький С.Ф.* Паспортна система Нової Січі (1734–1775 рр.) // Там само. – 2006. – №2.

²⁰¹ *Ковалевська О.О.* Нові підходи до пошуку достовірних зображень гетьмана Івана Мазепи (до 320-ї річниці обрання І.С.Мазепи на гетьманство) // Там само. – 2007. – №3.

²⁰² *Смолій В.А.* Богдан Хмельницький: особистість у контексті епохи // Там само. – 1995. – №4; *Чухліб Т.В.* Богдан Хмельницький очима сучасників // Там само.

²⁰³ *Соловійова Г.В.* Постає гетьмана Івана Виговського в листах папських нунціїв // Там само. – 2010. – №6.

²⁰⁴ *Смолій В.А., Степанков В.С.* Гетьман Петро Дорошенко // Там само. – 1992. – №7/8.

²⁰⁵ *Субтельний О.* Порівняльний підхід у дослідженні постаті Мазепи // Там само. – 1991. – №2.

²⁰⁶ *Матях В.М.* Гетьман в еміграції Пилип Орлик: історико-історіографічний портрет політика // Там само. – 2001. – №4.

²⁰⁷ *Гуржій О.І.* Гетьман Іван Скоропадський // Там само. – 1998. – №6. – С.77–90; 1999. – №1–2.

²⁰⁸ *Герасименко Н.О.* Данило Апостол – гетьман Лівобережної України (1727–1734 рр.) // Там само. – 1992. – №3.

²⁰⁹ *Путро О.І.* Гетьман України Кирило Розумовський (нові штрихи до соціально-політичного портрета) // Там само. – 2003. – №5.

²¹⁰ *Луняк Є.М.* Юрій Хмельницький у свідченнях французьких дипломатів другої половини XVII ст. // Там само. – 2012. – №1.

²¹¹ *Сергійчук В.І.* Козацький гетьман Іван Сулима // Там само. – 1987. – №5.

України Андрія Могили²¹², сподвижників володаря Української козацької держави полковників Івана Богуна²¹³, Михайла Криси²¹⁴, Данила Нечая²¹⁵, Максима Кривоноса²¹⁶, Євстафія Гоголя²¹⁷ та Антона Ждановича²¹⁸, а також сумського полковника Герасима Кондратьєва²¹⁹, генерального підскарбія Якова Марковича²²⁰. Увагою дослідників не були обійдені і проводирі великих національно-визвольних і соціальних виступів Семен Палій²²¹ та Максим Залізняк²²². На особливу увагу заслуговують студії Я.Дашкевича, присвячені політичній діяльності Василя Капніста²²³, та С.Іваненка-Коленди, який повернув в українську історію постать митрополита Гавриїла Коленди²²⁴. Окрему розвідку присвячено тому внеску, який залишили представники роду Дорошенків у сферах громадсько-політичного та культурного життя модерної України²²⁵.

Важливим сегментом творення на шпальтах «Українського історичного журналу» медієвістично-ранньоновістичного конструкту стало долучення українських істориків та читацького загалу шляхом здійснення циклу археографічних публікацій до інтелектуальної спадщини вітчизняних учених ХІХ – перших десятиліть ХХ ст., а також дослідників з української діаспори. Початок такої роботи припадає на злам 1980–1990-х рр., що пояснюється загальним курсом на методологічну переорієнтацію історичної науки та відродження діяльності Української археографічної комісії. Зокрема впродовж першої половини 1990-х рр. редколегія часопису сприяла републікації таких фундаментальних творів, як «Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах» В.Антоновича та В.Беца (1990 р., №9; 1991 р., №3, 5, 7); «Свадьба Тимоша Хмельницкого (Эпизод из истории малорусско-молдавских отношений)» С.Венгрженевського (1995 р., №6; 1996 р., №2); «Мазепа» (1988 р., №8–12; 1989 р., №1–2, 4, 7–9, 11; 1990 р., №1, 3–6), «Мазепинць» (1990 р., №8, 10–12; 1991 р., №1–2) та «Мысли о федеративном начале в Древней Руси» (1993 р., №10–11/12) М.Костомарова; «Україна на

²¹² Чухліб Т.В. Маловідомий гетьман Правобережної України Андрій Могила (1684–1689) // Там само. – 1993. – №9; Станіславський В.В. Гетьман України Андрій Могила // Там само. – 2002. – №4.

²¹³ Гуржій О.І. Іван Богун: деякі міфи та реальність // Там само. – 1998. – №1; Яковлева Т.Г. Загибель Івана Богуна // Там само. – 1991. – №5; Її ж. Іван Богун: проблеми біографії // Там само. – 2000. – №2, 4.

²¹⁴ Вирський Д.С. Полковник Михайло Криси малознаний герой/антигерой Козацької революції // Там само. – 2009. – №5.

²¹⁵ Сигидин М.В. Про загибель Данила Нечая // Там само. – 1992. – №6.

²¹⁶ Мицик Ю.А. Максим Кривонос // Там само. – 1992. – №12.

²¹⁷ Чухліб Т.В. Є.Гоголь – полковник Війська Запорозького та наказний гетьман Правобережної України // Там само. – 1997. – №1.

²¹⁸ Гурбик А.О. Київський полковник Антон Жданович // Там само. – 1998. – №3.

²¹⁹ Маслійчук В.Л. Сумський полковник Герасим Кондратьєв // Там само. – 2006. – №4.

²²⁰ Струкевич О.К. Генеральний підскарбій Яків Маркович // Там само. – 1997. – №5.

²²¹ Масенко Л.Т. Невідома сторінка з біографії С.Палія // Там само. – 1990. – №9.

²²² Смолій В.А. Максим Залізняк // Там само. – №3.

²²³ Дашкевич Я.Р. Василь Капніст – український політичний діяч // Там само. – 1991. – №7.

²²⁴ Іваненко-Коленда С.І. Митрополит київський, галицький та всієї Русі Гавриїл Коленда // Там само. – 2006. – №5.

²²⁵ Андрєєв В.М., Руденко А.С. Рід Дорошенків у громадсько-політичному та культурному житті України (ХVІІ – початок ХХ ст.) // Там само. – 2015. – №1.

переломі. 1657–1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті» В.Липинського (1992 р., №2, 4–5); «Українсько-російські договори в XVII–XVIII віках» А.Яковлева (1993 р., №4/6–9, 11/12; 1994 р., №1–4, 6; 1995 р., №2, 6); менш форматні розвідки В.Антоновича «Иван Гонта (1768 г.)» (1993 р., №9); М.Грушевського «Велика, Мала і Біла Русь» (1991 р., №2); М.Драгоманова «Пропаший час: Українці під Московським царством (1654–1876)» (1991 р., №9); П.Єфименка «Калнышевский, последний кошевой Запорожской Сечи, 1691–1803» (1990 р., №12); М.Костомарова «Несколько слов о памятнике Хмельницкому» (1994 р., №5), а також його листування навколо піднятого питання (1992 р., №5). Було передруковано твори польських авторів І.Ролле «Женщины при Чигиринском дворе во второй половине XVII века» (1991 р., №3–4) та К.Шайнохи «Домна-Розанда»; Б.О'Коннара «Історія Польщі (фрагменти, що стосуються України)» (1995 р., №2); праці діаспорних учених В.Січинського «Чужинці про Україну» (1991 р., №3–4, 6); І.Борщака «Гетьман Пилип Орлик і Франція: Сторінки дипломатичної історії» (1991 р., №8–9, 11) та великий синтетичний курс О.Субтельного «Україна: Історія» (1991 р., № 4, 6–9, 11–12). Усі вони супроводжувалися ґрунтовними передмовами та коментарями. Однак із середини 1990-х рр. інтерес до подібного роду публікацій згаснув. Із початком 2000-х рр. з'явилася лише одна подібна публікація, упорядкована Я.Дзирою: «Микола Гоголь: “Роздуми Мазепи”» (2002 р., №2). Чергова хвиля перевидання археографічної спадщини припадає вже на 2014–2017 рр., переважно завдячуючи подвижницькій праці О.Яся. Так, за ці роки в «Українському історичному журналі» побачили світ твори М.Костомарова «Мысли об истории Малороссии» (2014 р., №6), С.Томашівського «Схід і Захід: історично-політичний нарис» (2015 р., №2), «Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» (2014 р., №5) та «Степ і море в історії України. Кілька слів щодо плану і перспектив сього досліджу» (2016 р., №1) М.Грушевського, М.Кордуби «Найважливіший момент в історії України» (2016 р., №4), П.Куліша «Історія України од найдавніших часів» (2016 р., №3), Д.Чижевського «Культурно-історичні епохи» (2017 р., №2). До 100-літнього ювілею О.Компан було надруковано її працю «Кипень у “казані історії”», де феномен Запорозької Січі введено у широкоформатний всесвітньоісторичний контекст (2016 р., №2).

У своїй джерелознавчій складовій медієвістика й рання новістика представлені блоком публікацій як теоретично-методологічного змісту, так і конкретної націленості. До перших, зокрема, відносяться праці І.Бутича «Правила видання історичних документів» (1971 р., №5), Я.Дзири «Про відтворення тексту історичних джерел» (1970 р., №3) та «Ще раз про публікацію історичних джерел» (1972 р., №2), Л.Пушкарьова «Види письмових історичних джерел» (1968 р., №9), В.Стрельського «Комплексне вивчення джерел – важлива умова їх наукового використання» (1981 р., №1), Т.Юшкевич «Мемуари та історична правда» (1971 р., №6). Другу групу становлять розвідки М.Скржинської «Перші писемні свідчення про слов'ян» (1974 р., №5), «Джерела з історії християнства в Криму» (О.Фарбей, 2000 р., №4), Б.Галковича «Картографічні джерела та їх застосування для вивчення історії України XVIII ст.» (1971 р., №9),

Є.Степанович «Матеріальні пам'ятки ремесла та промислів як історичне джерело (гутництво XII–XVII ст.)» (1978 р., №3), Г.Боряка «Іноземні джерела про Київ XIII – середини XVII ст.» (1981 р., №12), М.Котляра «Історія грошового ринку України XVI ст. в тогочасних письмових пам'ятках» (1972 р., №10), О.Купчинського «Унікальні документи ЦДІА УРСР у Львові» (1968 р., №10), Ф.Шевченка «Документи з історії Північної Буковини XIV–XV ст. в сучасному румунському археографічному виданні» (1958 р., №2), В.Зайцева та І.Слабеєва «Україна кінця XVI – першої половини XVII ст. в описах і мемуарах іноземців» (1966 р., №8), І.Кіку «Значення актових книг як джерела з історії України XVI–XVIII ст.» (1983 р., №1), І.Шекери «Матеріали про становище селян та антифеодальні рухи на Правобережній Україні в другій половині XVI ст.» (1959 р., №6), В.Страшко «Хотинська війна 1621 р. за актовими книгами ЦДІАК України» (2011 р., №6), М.Бородія «Архівні джерела з історії медицини на Лівобережній Україні у XVIII ст.» (1981 р., №9) та ін. Ґрунтовністю відзначається також низка аналітичних джерелознавчих статей та оглядів, присвячених, зокрема, джерелам доби Національної революції²²⁶, пізнішим часам існування Української держави²²⁷ та перебування частини української території у складі Речі Посполитої²²⁸ тощо. Так, Я.Ісаєвич порушив питання забезпечення джерельним матеріалом проблеми формування західних кордонів української етнічної території у середньовічну добу (1968 р., №12).

За роки свого існування «Український історичний журнал» зробив помітний внесок у розширення джерельної бази українського медієвістичного та ранньоновістичного студіювання. Упродовж 1965 р. О.Бевзом було здійснено новий варіант републікації двох найраніших пам'яток українського ранньомодерного літописання – Львівського літопису й Острозького літописця,

²²⁶ *Барабой А.З.* Про яке «пророцтво» йдеться в листах Б.Хмельницького до російського уряду // Там само. – 1973. – №12; *Ватуля Б.С.* Публікації джерел з історії визвольної війни 1648–1654 рр. та воз'єднання України з Росією // Там само. – 1979. – №5; *Мицик Ю.А.* «Кройника о землі Польской» Ф.Софоновича про визвольну війну українського народу 1648–1654 рр. і воз'єднання України з Росією // Там само. – №6; *Його ж.* Зарубіжні публікації джерел з історії Визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. // Там само. – 1988. – №9; *Його ж.* Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. у першоджерелах // Там само. – №6; *Його ж.* Два публіцистичні трактати про причини Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. // Там само. – 1999. – №6; *Плохій С.М.* Документи Богдана Хмельницького на сторінках творів І.Пасторія // Там само. – 1984. – №2; *Мельник Л.Г.* До історії Берестецької битви (огляд джерел) // Там само. – 1995. – №5; *Різаліні Р.* Доба Хмельницького в Україні у світлі історичної хроніки міста Лукки // Там само. – 1999. – №3; *Яковлева Т.Г.* Донос старшини на І.Самойловича: аналіз першоджерела // Там само. – 2006. – №4; *Соловійова Г.В.* Постаць гетьмана Івана Виговського в листах палських нунціїв // Там само. – 2010. – №6.

²²⁷ *Ковальський І.С.* Генеральний опис 1765–1769 рр. – джерело для вивчення соціально-економічних відносин на Лівобережній Україні // Там само. – 1962. – №2; *Його ж.* Проведення Генерального опису в Переяславському полку (1765–1768 рр.) // Там само. – 1960. – №6; *Стрілько А.А.* Україна кінця XVIII ст. у щоденниках Франсіско де Міранди // Там само. – 1981. – №9; *Кривошея І.І.* «Сказки» козацької неурядової старшини Гетьманщини як історичне джерело // Там само. – 2009. – №3; *Дзюба О.М.* Образ «іншого» в українській мемуарній прозі XVIII ст. // Там само. – 2014. – №1.

²²⁸ *Кеннеді Г.* Руська метрика: книги польської коронної канцелярії для українських земель (1659–1673 рр.) // Там само. – 1989. – №5; *Єзерська І.В.* Чоловічі та жіночі імена за метриками хрещень Катедрального костелу Львова XVII ст. // Там само. – 2010. – №2; *Осіпян О.Л.* «Topographia civitatis Leopoldinae» Іоганна Алембека початку XVII ст. як джерело з історії Львова: когнітивна рамка, нарративні стратегії // Там само. – 2010. – №4.

що відбивають багатий матеріал з господарських занять, культури та побуту українського соціуму періоду, який передував Національній революції. На сторінках часопису було надруковано документальну розповідь «Шестибожжя князя Володимира» авторства А.Членова (1971 р., №8). Також опубліковано добірки листування православних ієрархів XVII ст. (2014 р., №6; 2017 р., №3); нововіднайдених документів з історії повстання 1591–1596 рр. (2002 р., №2); Української революції XVII ст. (1987 р., №5; 1998 р., №6; 2001 р., №1; 2012 р., №1); матеріали до життєписів Інокентія Гізеля (2017 р., №4), Б.Хмельницького (1995 р., №4; 2013 р., №1, 5) та Андрія Могили (2003 р., №5), до історії родини Максима Кривоноса (2013 р., №6); гетьманських універсалів (1966 р., №11; 1970 р., №12); невідомі листи Тимофія Хмельницького (1984 р., №1) та кримського хана Девлета Гірея (2016 р., №3); новий документ про загибель Олексія Довбуша (1957 р., №3) та два акта, що стосуються подій Коліївщини (1966 р., №2). У журналі також уперше було видрукувано «Сенсацію про заспокоєння Війська Запорозького одного польського шляхтича» (1999 р., №6); уривки зі щоденника Я.Радзивілла (2007 р., №4); «Пункты секретные тайному советнику Федору Наумову» (1993 р., №2/3); «Протокол допиту гайдамаки Симена Гаркуші» (1990 р., №10–11); «Прошение малороссийского шляхетства и старшин вместе с гетманом о восстановлении разных старинных прав Малороссии» (1993 р., №7/8–9); фрагмент «Денних записок генерального підскарб'я Якова Марковича», переданий за копією В.Модзалевського (2017 р., №3). Слід зауважити, що пік таких публікацій припав на 1990-ті рр. Із початком 2000-х рр. їх кількість стрімко зменшується, певна динаміка в бік зростання спостерігається лише останніми роками. Натомість типовою за останні десятиліття стає практика додання нововіднайдених джерел до тематичних авторських розвідок.

Чимало уваги дописувачі часопису приділяли історіографічним аспектам висвітлення стану дослідження українського середньовіччя та раннього нового часу на різних етапах еволюції національної історичної думки, вивченню засобами історіографії дискусійних аспектів створення та поширення давніх пам'яток вітчизняного історієписання, найбільш важливих аспектів їх тематичного наповнення. Найчастіше при цьому історики зверталися до давніх зразків історико-літературної творчості, насамперед давньоруського літописання²²⁹, літописів литовсько-польської²³⁰ та козацької²³¹ доби. Чималий внесок

²²⁹ Котляр М.Ф. Руська земля в літописах XI–XIII ст. // Український історичний журнал. – 1976. – №11; Його жс. Народні перекази про заснування Києва в літописах XI–XVII ст. // Там само. – 1981. – №7; Його жс. Воїнські повісті в південноруському літописанні XII ст. // Там само. – 2009. – №4; Магнер Г.І. Русько-угорський союз IX ст. у світлі літописів // Там само. – 1969. – №7; Моця О.П. До вивчення джерельної бази «Повісті временних літ» // Там само. – 2010. – №6; Ставицький В.І. До питання про загальноруське літописання XIII ст. // Там само. – 1991. – №8 та ін.

²³⁰ Вілінбахов В.Б. Галицько-Волинський літопис як воєнно-історичне джерело // Там само. – 1974. – №4; Кириченко К.В. Галицько-Волинський літопис і створення легендарної частини 2-го зводу літописів Великого князівства Литовського // Там само. – 2012. – №6; Її жс. Методи роботи укладачів легендарної частини літописів Великого князівства Литовського: на прикладі запозичень із тексту Іпатіївського літопису // Там само. – 2014. – №2; Котляр М.Ф. Засади і методика створення коментованого видання Галицько-Волинського літопису // Там само. – 2004. – №2; Його жс. Імовірна спадковість структури й форми Галицько-Волинського літопису (спостереження історика) // Там само. – 2006. – №3.

²³¹ Бевзо О.А. Феодосій Сафонович та його «Кройнік» // Там само. – 1968. – №8; Коваленко О.Б. Маловідомий список «Літопису Самовидця» // Там само. – 1972. – №12; Стецюк К.І. Літопис

у цю складову останніми роками зробили В.Арістов²³², Т.Вілкул²³³, О.Русина²³⁴. М.Котляр порушив питання висвітлення киево-руського етапу та форми тогочасної державності у «Слові о полку Ігоревім» (1985 р., №11). У центрі уваги М.Брайчевського опинилося питання звернення такої давньоруської пам'ятки, як «Руська правда», до втеч як однієї з поширених форм соціального протесту (1977 р., №11). У певних історіографічних ракурсах розглядалися «Устав про холопів» (О.Зимін, 1966 р., №7); «Слово о погибели Рускыя земли» та «Слово Данила Заточника» (Б.Яценко, 1970 р., №2; 1971 р., №12). Ю.Петрова проаналізувала київський список «Подорожі патріарха Макарія (2013 р., №6). Значення праці О.Шафонського «Топографическое описание Черниговского наместничества» для вивчення історії Лівобережної України відзначила О.Апанович (1960 р., №5). Непоодинокими виявилися і звернення до історичних творів іноземного походження, автори яких торкалися різноманітних сюжетів з українського минулого²³⁵. Зокрема в 1972 р. у часопису було вміщено велику розвідку Д.Наливайка «Україна другої половини XVII ст. в західноєвропейських історико-літературних пам'ятках». У численних історіографічних оглядах висвітлювалися питання «класової боротьби на Україні за доби феодалізму» (І.Гапусенко, 1966 р., №12); Визвольної війни та «возз'єднання України з Росією» (І.Гапусенко, 1968 р., №12; С.Заремба, 1978 р., №10; Ю.Пінчук, 1971 р., №2, 1979 р., №7, 1986 р., №9); козацької проблематики в українській

Самовидця – визначна пам'ятка української історичної літератури другої половини XVII ст. // Там само. – 1964. – №2; *Котляр М.Ф.* Літописи Самовидця, Грабянки та Величка про грошовий обіг України XVII ст. // Там само. – 1970. – №1; *Бовгура А.М.* «Літопис Грабянки»: питання першоснови // Там само. – 2003. – №4; *Мишко Д.І.* Густинський літопис як історичне джерело // Там само. – 1971. – №4; *Тайрова-Яковлева Т.Г.* Літопис Самійла Величка: до питання про нове академічне видання // Там само. – 2012. – №2 та ін.

²³² *Арістов В.Ю.* Ранне літописання про уличів, древлян і Свенельда (до дискусії навколо ідей О.О.Шахматова) // Там само. – 2011. – №6; *Його ж.* Любецька битва 1016 р. в ранньому літописанні (до дискусії навколо ідей О.О.Шахматова) // Там само. – 2013. – №1; *Його ж.* Літописний звід: історія терміна та еволюція поняття // Там само. – 2013. – №4; *Його ж.* Коли і як виник Початковий літописний звід // Там само. – 2015. – №2.

²³³ *Вілкул Т.Л.* «Въшествие в Иерусалимъ» Александра Македонського. «Хроника» Георгія Амартола в «Александрії Хронографічній» // Там само. – 2011. – №5; *Її ж.* Створення легенди про Свія в «Іудейському хронографі» другої половини XIII ст. // Там само. – 2012. – №4; *Її ж.* Цитати з Восьмикнижжя в ранніх давньоруських літописах, або Як змінюється смисл історичних повідомлень // Там само. – 2013. – №1; *Її ж.* Походження хронографічних джерел Початкового літопису: пункт відліку – «Хронограф за великим викладом» // Там само. – 2014. – №2; *Її ж.* Джерела статті Новгородського першого літопису 6428 р. та «Повісті временних літ» 6449 р. про похід русів на Константинополь // Там само. – 2015. – №1 та ін.

²³⁴ *Русина О.В.* Послання Папі Римському Сіксту IV і проблема інтерпеляції літературних пам'яток XV ст. // Там само. – 2008. – №2; *Її ж.* Українські аспекти білорусько-литовського літописання (історія й історіографія) // Там само. – 2016. – №6; *Її ж.* «Сказання про перемогу князя Костянтина Острозького під Оршею»: структура та джерела // Там само. – 2016. – №1.

²³⁵ *Боровський Я.С.* Вірменський варіант давньоруського переказу про заснування Києва // Там само. – 1981. – №9; *Вирський Д.С.* Татарська війна взимку: опис битви під Ольшаницею 1527 р. Й.Л.Деція // Там само. – 2008. – №5; *Його ж.* Анонімний «Катафалк рицарський» (1650 р.) про початок Козацької революції (кампанія 1648 р.) // Там само. – 2012. – №6; *Лимонов Ю.О.* Хроніка Польщі Матвія Меховського та її давньоруські джерела // Там само. – 1975. – №3; *Мицик Ю.А.* До питання про авторство «Книги о побойці Мамає» // Там само. – 1980. – №9; *Його ж.* Відображення деяких подій з історії Києва в літопису Яна Бінвільського // Там само. – 1982. – №2; *Мицик Ю.А., Пухальська Н.Я.* Італійська брошура 1633 р. про участь запорожців у Смоленській війні (1632–1633 рр.) // Там само. – 2010. – №3; *Свердлов М.Б.* Відомості про Київ у хроніці Титмара Мерзебургського // Там само. – 1971. – №8.

та іноземній історіографіях раннього нового часу (В.Голобуцький, 1960 р., №1); історії Києва в епоху середньовіччя і нового часу (В.Смолій, 1982 р., №5). Порушувалися питання про висвітлення засобами історіографії проблеми походження Русі (С.Кириленко, 2011 р., №6), стану вивчення киево-руської спадщини в російській та українській історіографії XIX ст. (В.Ричка, 2011 р., №2); урбаністичних процесів на ранньомодерному етапі (В.Тхор, 1974 р., №8); общини та общинного землеволодіння (П.Лаптігін, 1970 р., №6; Н.Герасименко, 1986 р., №7; В.Голубев, 2009 р., №5); соціально-економічних процесів та відносин (І.Голобуцький, 1977 р., №6; А.Сторчак, 1966 р., №8), шлюбно-сімейних відносин у козацькій державі (І.Петренко, 2014 р., №5), досліджувалися інтерпретації Люблінської унії 1569 р. (Н.Білоус, 2010 р., №1) тощо. Цікавий історіографічний сюжет, пов'язаний зі східноєвропейською політичною кризою середини XVII ст. та її відгомоном в Україні, порушив Я.Федорук (2011 р., №3). Було підготовлено також історіографічний нарис «Причорноморська Азовська Русь» (2004 р., №3). О.Ясь торкнувся питання візії О.Лазаревським та О.Оглоблиним історичних образів України (2009 р., №3). Низку історіографічних сюжетів присвячено проблематиці окремих наукових праць видатних українських істориків минулого²³⁶. У цьому ряду варто виділити студію О.Рубльова, присвячену обговоренню в Інституті історії відомої праці М.Брайчевського «Приєднання чи возз'єднання», з доданням до тексту оригіналу стенограми (2016 р., №5). Поряд із таким ґрунтовним комплексом існує й низка публікацій вузької тематичної спрямованості.

Традиційно медієвістична та ранньоновістична проблематика присутня і в блоці спеціальних історичних дисциплін. Зокрема ще на початку видання «Українського історичного журналу» в ньому порушувалися питання щодо застосування до українського середньовіччя і раннього нового часу методологічних можливостей історичної хронології (С.Заремба, Д.Мишко) та метрології (О.Сидоренко, О.Каменцева, а на сучасному етапі Н.Герасименко), історичної географії та картографування (П.Іваньков, Л.Пономаренко, А.Юрченко). Сьогодні до дослідження культурологічних і соціальних аспектів з історії Гетьманщини XVII–XVIII ст. широко залучаються засоби іконографії (О.Ковалевська). Розглянуто міську геральдику Лівобережної України (В.Румянцева, О.Овсієнко), можливості залучення як геральдичного джерела пам'яток мистецтва (М.Петренко). Цікаву розвідку з історії печатки з гербом Війська Запорозького надрукував 2009 р. П.Сас. Водночас на сторінках часопису започатковується ракурс висвітлення практики використання історичних сюжетів у літературних творах (В.Щербак, В.Яременко та ін.).

²³⁶ Герасименко Н.О. Справа Андрія Безбородька у висвітленні Олександра Лазаревського // Український історичний журнал. – 2010. – №3; Гончар О.Т. Микола Костомаров у пошуках історичного портрета Івана Мазепи (за епістолярними джерелами) // Там само. – №1; Пінчук Ю.А. Питання національного самоусвідомлення у студії М.Костомарова «Гетманство Бруховецького» // Там само; Шевченко Н.О. Християнські старожитності давнього Києва в науковій спадщині М.Максимовича // Там само. – 2013. – №5; Ясь О.В. Монографія «Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.» у науковій спадщині Ф.Шевченка (до 100-ліття від дня народження) // Там само. – 2014. – №3 та ін.

Фактично одночасно із закладенням проблемно-тематичних горизонталей уїжівського медієвістично-ранньоновістичного конструкту починає формуватися і його методологічна вертикаль. По суті, конкретика її наповнення вже на радянському етапі видання часопису (до речі, надалі у цій публікаторській частині, а саме в її медієвістично-ранньоновістичному сегменті, спостерігається певний кількісний і якісний відкат) вступає у суперечність з усталеним історіографічним стереотипом щодо перебування української історичної думки другої половини минулого століття на периферійному плані загального піднесення інтересу до теоретично-методологічних аспектів наукового пізнання історії.

На відміну від закордонних практик, в УРСР саме статейний формат актуалізував для вітчизняних учених у 1960–1980-х рр. методологічно-гносеологічний вимір історичної науки²³⁷, можливості наукового прогнозування та історико-логічного аналізу²³⁸, взаємозв'язку історії й соціології²³⁹, природи історичного факту²⁴⁰, методологічних аспектів моделювання історичного процесу²⁴¹ тощо. Зокрема на завданнях історичної методики, необхідності підготовки теоретичного вступу до історичної науки, ролі в її поступі фахової, при цьому неупередженої дискусії акцентували увагу І.Крип'якевич²⁴² та Ф.Шевченко²⁴³. Торкаючись значення останньої в лабораторії наукового пізнання, Федір Павлович зазначив, що вона є закономірною і необхідною складовою наукового поступу, оскільки «йдеться про відкрите зіткнення протилежних думок, спори, бо тільки шляхом дискусії» відбувається перемога нового над віджилим, «бо тільки так народжується істина в науці»²⁴⁴. При цьому він наголошував на необхідності дотримуватися в дискусійних практиках принципу толерантності наукової критики²⁴⁵.

Паралельно з цим ставилися і більш конкретні теоретично-методологічні проблеми. Порушувалися питання активізації дослідницької роботи в сегменті історії стародавнього суспільства (С.Бібіков), теоретичних основ дослідження

²³⁷ Кілунов А.Ф. Матеріалістична діалектика і спеціальні методи історичного дослідження // Там само. – 1966. – №11; Його ж. Взаємозв'язок світогляду і методу в історичному дослідженні // Там само. – №2; Санцевич А.В. З приводу статті про світогляд і метод в історичному дослідженні // Там само. – №6; Петряев К.Д. Про методіку історіографічних досліджень // Там само. – 1967. – №6; Лубський А.В. Про поняття методології та методу в історичній науці // Там само. – 1983. – №7.

²³⁸ Добров Г.М. Наукове прогнозування та історико-логічний аналіз // Там само. – 1967. – №1.

²³⁹ Гевський А.М., Шевчук Г.М. Історична наука і соціологічні дослідження // Там само. – 1966. – №6; Кілунов А.Ф. Про історичні та конкретно-соціологічні дослідження // Там само. – 1966. – №7; Орлов А.Ф., Петренко В.С. Застосування соціологічних методів в історичних дослідженнях // Там само. – 1966. – №10.

²⁴⁰ Кілунов А.Ф. Про природу історичного факту // Там само. – 1965. – №8.

²⁴¹ Косолапов В.В. Деякі методологічні питання моделювання історичного процесу // Там само. – 1965. – №8.

²⁴² Крип'якевич І.П. Нарис методики історичних досліджень. Завдання історичної методики // Там само. – 1967. – №2–4, 7–9.

²⁴³ Шевченко Ф.П. Про створення «Вступу до історичної науки» // Там само. – 1959. – №1; Його ж. Дискусія – неодмінна умова розвитку історичної науки // Там само. – 1965. – №3; Його ж. Про суд історії // Там само. – 1967. – №2.

²⁴⁴ Шевченко Ф.П. Дискусія – необхідна умова розвитку історичної науки. – С.29.

²⁴⁵ Там само. – С.36.

етногенезу (М.Брайчевський). Поряд з українськими вченими (В.Лапін, А.Санцевич, М.Скржинська, Д.Телегін) методологічні аспекти історичного джерелознавства, зокрема його зв'язку з конкретно-історичними дослідженнями, в «Українському історичному журналі» висвітлювали і представники російської історіографічної школи (Л.Пушкарьов).

На цьому загальнотеоретичному тлі привертають увагу дві публікації, що безпосередньо стосуються теоретичних аспектів науково-дослідницької роботи в галузі українського середньовіччя й раннього нового часу. Перша з них, що була написана у час так званої «хрущовської відлиги» та порушила проблему вписання української історії у всесвітньо-історичний контекст, належить перу О.Компан. Торкнувшись питання щодо більш активного впровадження в методологічне поле української історіографії порівняльно-історичного методу, авторка зауважила, що «відсутність послідовного додержання цього принципу в радянській і, зокрема, українській історіографії створює враження, ніби історичні шляхи нашого народу докорінно відрізнялися від тих, якими йшли народи інших країн Європи, особливо Західної»²⁴⁶. Вона також підкреслила той факт, що термін «середньовіччя» «взагалі випав з праць дослідників вітчизняної історії», тим самим першою порушивши проблему невідповідності «форми і хронологічних рамок цілого ряду явищ феодальної історії народів Радянського Союзу західноєвропейським еталонам феодалізму»²⁴⁷ (зауважимо, що до проблеми розмежування середньовічного і нового часу українські історики повернулися лише в публікаціях 2003²⁴⁸ та 2008²⁴⁹ років). Розвідка В.Голобуцького, навпаки, припадає на початок нової хвилі згорання індивідуальних дослідницьких практик у класичних періодах української історії після ініціювання так званої «справи Шелеста». Прикрившись типовою для радянської історіографії риторикою, автор рішуче виступив проти однобічного трактування історичних подій та явищ, «небажання розглядати об'єкт дослідження в широких і складних взаємозв'язках і взаємодіях»²⁵⁰. Окреслюючи пошукову перспективу медієвістичного й ранньоновістичного студіювання, він як нагальні виділив низку проблемних блоків, зокрема комплексу питань з історії Давньоруської держави; зіставлення давньоруської общини з аналогічними явищами в історії інших країн; становища України під владою Литви й Польщі; історії визвольних рухів XVI–XVIII ст. з акцентуацією уваги на їх ідеологічній складовій та соціально-політичних вимогах, задіяних у них соціальних групових та індивідуальних акторів, ролі в цих рухах міст і міщанства тощо. До центральних в історії ранньомодерної України В.Голобуцький відніс козакознавчу проблематику, феномен покозачення як нового соціального

²⁴⁶ *Компан О.С.* Порівняльно-історичний метод і всесвітньо-історичний аспект дослідження зрілого феодалізму // Український історичний журнал. – 1966. – №1. – С.41.

²⁴⁷ Там само.

²⁴⁸ *Войтович Л.В.* Середні віки в Україні: хронологія, проблеми періодизації // Там само. – 2003. – №4.

²⁴⁹ *Матях В.М.* Сучасна українська новістика та перспективи наукових пошуків // Там само. – 2008. – №6.

²⁵⁰ *Голобуцький В.О.* Актуальні питання історії України доби феодалізму і завдання радянських істориків // Там само. – 1973. – С.25.

явища. «Деякі сучасні автори, – зазначав при цьому автор, – бажаючи дати своє пояснення причин зруйнування Запорозької Січі, [...] оголошують історичним пережитком, анахронізмом, не феодально-кріпосницький лад, і не самодержавство, а Запорозьку Січ»²⁵¹.

Із конкретизацією на більш вузькі проблеми теоретично-методологічні аспекти порушувалися у студіях О.Касименка²⁵², О.Апанович та І.Бойка²⁵³, О.Михайлюка²⁵⁴, І.Болясного²⁵⁵, В.Смолія²⁵⁶. Подією для тогочасної української історіографії стала поява 1968 р. статті І.Бойка «До питання про державність українського народу в період феодалізму», в якій автор рішуче заперечив тезу про відсутність у минулому в українського народу практики самостійного державного існування. «З точки зору матеріалістичного розуміння розвитку суспільства, – зазначав історик, – вона не витримує будь-якої критики і є політично шкідливою, бо солідаризується з історіографією, що відмовляє українському народу у здатності створити свою національну державність і тим виправдовує агресивну загарбницьку політику іноземних панівних класів та їх урядів щодо України»²⁵⁷. Початки ж виникнення української державності І.Бойко відносив у докиївський період існування українського етносу. Із ліквідацією Київського князівства, на його думку, закінчилося й існування ранньосередньовічної державності на українських теренах²⁵⁸. І лише на рубежі XVI–XVII ст. тут спостерігаються перші паростки ранньомодерної державності, вищий етап формування якої припадає на період Національно-визвольної війни українського народу²⁵⁹. За оцінкою І.Бойка, наслідком приєднання стало те, що було започатковане складання «незначних рис колоніальності», Україна здобула імпульс для розвитку своєї національної культури. Водночас створювалися передумови для завершення процесу формування української нації. Історик далі наголошував на тому, що після 1654 р. козацька старшина зберігала надзвичайно широке внутрішнє самоврядування, хоча це йшло всупереч основам політики Московської централізованої держави. «Важливим показником автономної державності України, – підкреслював автор, – було відмовлення царського уряду від втручання у судове право. Український суд від вищого до нижчого був незалежний від російської адміністрації»²⁶⁰.

²⁵¹ Там само. – С.38.

²⁵² Касименко О.К. Деякі питання дальшої наукової розробки історії визвольної війни 1648–1654 рр. // Там само. – 1958. – №5.

²⁵³ Апанович О.М. Національно-визвольні війни в епоху феодалізму (Україна XVI–XVII ст.) // Там само. – 1965. – №12; Бойко І.Д. Ще раз про характер національно-визвольних воєн в епоху феодалізму (відгук на статтю О.М.Апанович) // Там само. – 1966. – №2.

²⁵⁴ Михайлюк О.Г. Про методику статистичного вивчення селянського руху // Там само. – 1969. – №9.

²⁵⁵ Болясний І.Л. Проблема влади в теорії встановлення класових суспільств // Там само. – 1970. – №2.

²⁵⁶ Смолій В.А. Основні тенденції класової боротьби на Україні доби пізнього феодалізму // Там само. – 1983. – №9.

²⁵⁷ Бойко І.Д. До питання про державність українського народу в період феодалізму // Там само. – 1968. – №8. – С.27.

²⁵⁸ Там само. – С.29.

²⁵⁹ Там само. – С.31.

²⁶⁰ Там само. – С.36.

Із настанням 1980-х рр. на сторінках часопису започатковується практика обговорення актуальних наукових проблем. Зокрема в 1981 р. на широкий загал було винесено нову концепцію академіка АН СРСР Б.Рибакова, що стосувалася передісторії Київської Русі (оприлюднена автором у центральному журналі – «История СССР», №1–2 за той рік). По суті, ішлося про оригінальну авторську теорію зародження і створення давньоруської державності. В обговоренні взяли участь провідні українські фахівці, котрі представляли різні наукові інституції, – В.Ауліх, В.Баран, Я.Ісаєвич, М.Котляр, Г.Сергієнко, Ф.Шевченко, Б.Шрамко. Вони відзначили новаційний характер пропонуванних підходів, оригінальність авторських висновків, водночас наголосили на необхідності глибшого обґрунтування окремих положень концепції та їх конкретизації.

У 1986 р. у 12-му числі часопису було опубліковано матеріали суспільно-політичних читань «Історія класів і соціальних груп Української РСР», у ході яких історичні аспекти формування стратифікованого соціуму представлено повідомленнями молодого покоління медієвістів і новістів – О.Гуржія, В.Рички, П.Саса, В.Щербака.

Водночас не можна скидати з рахунку й того факту, що більшість публікацій перших трьох десятиріч існування «Українського історичного журналу» має на собі відголосок тих загальних тенденцій, що визначали тоді поступ радянської медієвістики та новістики. Насамперед це відбилося на тематичному доборі матеріалів, обумовивши в окремих випадках певну односторонність, довільність в оперуванні історичними фактами. Часопис не був вільним від таких негативних явищ, «як догматизм і антиісторизм, кон'юнктурність, ювілейне славослов'я», спроби спрощення складного історичного процесу²⁶¹. Особливо цим позначені публікації історіографічного характеру, які, замість того, щоб науково узагальнити набутий у практиці медієвістичного й ранньоновістичного студіювання досвід дослідження тих чи інших проблем, цілковито підпорядковувалися примарним цілям «боротьби з фальсифікацією минулого українського народу». За незначним винятком, у журнальних публікаціях (як і в працях монографічного формату) складний і багатоаспектний національний цивілізаційний процес середньовічної та ранньоновістичної доби інтерпретувався крізь призму теорії «єдності походження і спільності всього історичного і культурного розвитку» українців і росіян, позитивності акту «возз'єднання двох братніх народів» 1654 р., «економічного й культурного розвитку України у складі Російської держави» тощо. Водночас зведення часопису (принаймні на радянському історіографічному етапі) до рівня «провінційного партійно-пропагандивного видання, яке не заслуговує на назву історичного журналу»²⁶² видається дещо суб'єктивним (власне, у цьому відбивається загальний процес багаторічного методологічного протиставлення українській радянській історіографії історичної складової українознавства діаспори).

²⁶¹ Історичні джерела та їх використання. – Вип.1. – К., 1964. – С.4.

²⁶² *Винар Л.* «Український історик» і сучасний стан української історичної науки. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1980. – С.8.

Загальні тенденції, що обумовили на рубежі 1980–1990-х рр. курс на подальшу якісну зміну методологічних пріоритетів у дослідженні медієвістичної та ранньоновістичної проблематики, знайшли відгосок в публікаторській діяльності «Українського історичного журналу». Звільнення історичної науки від ідеологічного тиску та прихід у неї нового творчого потенціалу, а також зросла майстерність медієвістів і новістів середнього покоління сприяли кількісному збільшенню студій у рубриках «Методологія та методика історичних досліджень», «Новий погляд на проблему», «Маловідомі сторінки історії», в яких ставилися і вирішувалися важливі проблеми теоретичного та методологічного характеру, зокрема виявлення теоретичних основ дослідження етногенезу (М.Брайчевський); ідеї давньоруської етнокультурної єдності в історичному розвитку східного слов'янства (М.Котляр, В.Пашуто); стану і перспектив вивчення слов'янської культури (М.Брайчевський) та характерних рис феодалізму в Київській Русі (В.Довженок) тощо. Як дискусійні на шпальти часопису було винесено розвідки «Давньоруська народність» і «Київська Русь: результати та перспективи досліджень» (О.Моця), «До проблеми настання феодальних відносин у східнослов'янському світі», «Деякі дискусійні проблеми історії Київської Русі» (М.Котляр), «Київська Русь: проблеми, пошуки, інтерпретації» (В.Ричка). На нових методологічних підходах побудовано розвідки «До проблеми утворення Новгород-Сіверського князівства» (М.Котляр), «Чи існувала “балтійська цивілізація” раннього середньовіччя» (М.Котляр, О.Толочко), «Про еволюцію назви “Русь” в етнополітичній історії України» та «Про характер соціальних конфліктів у Київській Русі» (В.Ричка). Важливе місце в цьому блоці посідає також розвідка А.Гурбика «Огульний гіперкритицизм та фаховий конструктивізм: альтернативи поступу сучасної литуаністики». Як дискусійні виносилися питання авторського права (на прикладі одного із друкованих видань, присвячених Хотинській війні 1621 р.) (2012 р.), проблеми історизму у фольклорі (2012 р.), рівня рецензійної критики (2009 р.) та ін.

Готовність редакційного колективу до реорганізації роботи часопису засвідчили, зокрема, круглі столи. Одним із перших таких заходів стала дискусія «У пошуках історичної правди» за участі провідних українських медієвістів та новістів, у ході якої відбулося обговорення не лише тогочасного стану справ в історичній науці, а й було накреслено перспективи розвитку медієвістичної та ранньоновістичної сфер²⁶³. Дискусійні питання щодо дослідження проблематики історії Київської Русі порушувалися під час роботи круглих столів на теми: «Етнічні процеси у середньовічному слов'янському світі» (2001 р.) та «Початок Русі: Південь і Північ» (2008 р.). Методологічні аспекти вивчення середньовічної доби також обговорювалися під час роботи круглого столу «Проблеми українського середньовічного села» (2003 р.). Слід зауважити, що хронологічно виступи його учасників поширювалися й на ранній новий час. Аргументуючи доцільність винесення проблеми на широке обговорення, фахівці відзначили, що «без вивчення середньовічних сільських поселень

²⁶³ У пошуках історичної правди («круглий стіл») // Український історичний журнал. – 1991. – №10; 1992. – №2.

неможливо вивчити багато з актуальних історичних проблем»²⁶⁴. Зокрема у своїх виступах вони торкнулися історіографічного доробку в дослідженні українського села та перспектив подальших наукових пошуків у цій царині, розглянули місце українського селянства в етносоціальних процесах тощо.

У грудні 1990 р. з ініціативи редколегії журналу відбувся круглий стіл на тему: «Українське козацтво: сучасний стан та перспективи дослідження проблеми», під час роботи якого провідні вітчизняні історики не лише обмінялися думками стосовно шляхів виходу із ситуації, що склалася, а й намітили перспективні напрями розвитку козакознавчих досліджень на майбутні роки. Зокрема В.Смолій підкреслив невичерпні можливості студіювання у цій тематичній галузі. Серед найважливіших завдань він виокремив проблему попередників українських козаків, питання виникнення козацтва як соціального явища та його історичної еволюції, з'ясування етапів, які пройшло українське козацтво на шляху свого перетворення на окремий суспільний стан, його соціальної природи, потенційних можливостей тощо. Унікальність українського козацтва у світовій історії підкреслив у своєму виступі й Ю.Мицик. Важливі проблемні завдання було накреслено у виступах інших учасників круглого столу – В.Замлинського, О.Путра, В.Степанкова, Я.Дашкевича, В.Щербака²⁶⁵. Отже ініційований редколегією часопису науковий захід, без перебільшення, можна вважати своєрідним поштовхом до розгортання в Україні широкомасштабних наукових пошуків у царині козакознавчої проблематики. Своєрідною ж концептуалізацією поглядів на сутність українського козацтва як національного суспільного феномена стала теоретична стаття В.Смоля, опублікована у часопису 1991 р.²⁶⁶ Автор підкреслив державотворчий характер діяльності козацтва, його позитивний вплив на формування національної свідомості, репрезентативність у його політичних програмах сподівань і соціальних запитів українського ранньомодерного соціуму.

В умовах незалежної України провідні вітчизняні фахівці здебільшого саме у статтях та замітках, підготовлених для «Українського історичного журналу», проводили першу апробацію своїх творчих пошуків, оприлюднювали свої концептуальні підходи до розв'язання важливих проблем, які згодом втілювали у великі монографічні формати. Зокрема саме так сталося з роботою концепції Української національної революції 1648–1676 рр., основні положення якої було викладено у двох великих теоретичних статтях, надрукованих у часопису 1997 та 1998 рр.²⁶⁷

У 2012 р. редколегія «Українського історичного журналу» запропонувала широку верифікацію на його шпальтах методологічних підходів та поглядів

²⁶⁴ Проблеми українського середньовічного села (Матеріали «круглого столу») // Український історичний журнал. – 2003. – №3. – С.3.

²⁶⁵ Українське козацтво: сучасний стан та перспективи дослідження проблеми (Матеріали «круглого столу») // Там само. – 1990. – №12.

²⁶⁶ Смолій В.А. Феномен українського козацтва в загальноісторичному контексті // Там само. – 1991. – №5.

²⁶⁷ Степанков В.С. Українська революція 1648–1676 рр. у контексті європейського революційного руху XVI–XVII ст.: спроба порівняльного аналізу // Там само. – 1997. – №1; Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція 1648–1676 рр. крізь призму століть // Там само. – 1998. – №1–3.

на перспективу створення в полі сучасного історієписання новітньої версії національного гранд-нарративу, проте, на жаль, українські медієвісти та новісти (за винятком члена-кореспондента НАНУ О.Толочка) фактично не відреагували на запропонований дискусійно-методологічний формат.

«Вважаю взагалі, – писав у своїх споминах академік М.Грушевський, – що журнал як дискусійна трибуна, де до певних тез підходиться з різних обсерваційних пунктів, з різних сфер життя і науки береться матеріал для обґрунтування, робиться постійний вибір суголосного з біжучого літературного життя і ведеться полеміка з загрозливим і ворожим, має величезне значення для формування і уявлення світогляду, для орієнтування в життю і культурнім та науковим матеріалі»²⁶⁸. Суголосним цим словам є й віддалений майже на вікову відстань у часі погляд наших сучасників на історичну періодику як одну із важливих детермінант розвитку всієї наукової галузі²⁶⁹. У проекції на «Український історичний журнал» зберігає свою актуальність запис, зроблений Ф.Шевченком на десяту річницю від дня його фундації: часопис був і залишається «своєрідним барометром стану науки, тих зрушень, що в ній відбуваються»²⁷⁰. Утворений на його сторінках медієвістично-ранньоновістичний конструкт, відповідно, відбиває не лише зміну реалій двох кардинально відмінних одна від одної історіографічних епох, для кожної з яких характерний власний набір світоглядних засад, з яких формуються наукові парадигми, схеми і концепції. Одночасно він демонструє динаміку та різноманітність дослідницьких практик; тяглість звернення до певних тематичних зрізів або ж різке переключення дослідницької уваги не лише на нові наукові напрями, а й, здавалося б, непомітні або невиразні тематичні сюжети, що в кінцевому разі нерідко розставляють нові акценти в розумінні загального цілого; щільність покриття науковим знанням хронологічних і територіальних локацій (у цьому відношенні основний вектор спрямовано на Лівобережний, меншою мірою Правобережний регіони, водночас демонструється переважання давньоісторичної проблематики для Північного Причорномор'я та Криму). У можливостях сучасної історіографії він приховує у собі величезний евристичний потенціал.

Ідеться не лише про перспективу пошуку за допомогою малого наукового формату нових інтерпретаційних моделей, підходів до вдосконалення та впорядкування понятійно-термінологічної бази медієвістичного й ранньоновістичного студіювання (як неважко помітити, згаданий конструкт реально продемонстрував практику переходу від концепції «спільного початкового періоду в історії трьох східнослов'янських народів» до концепції їх цивілізаційної окремішності, від концепції «меншого зла», «приєднання України до Росії» до

²⁶⁸ Грушевський М.С. Спомини // Київ. – 1988. – №12. – С.121.

²⁶⁹ Полова Т.М., Панасюк В.Б. Об инфраструктуре исторической науки // Записки історичного факультету Одеського національного університету. – Вип.5. – Одеса, 1997. – С.134–135; Урсу Д.П. Современная историография стран тропической Африки (1960–1980 гг.): Автореф. дисс. ... д-ра ист. наук. – Москва, 1984. – С.17.

²⁷⁰ Шевченко Ф.П. «Українському історичному журналу» 10 років // Український історичний журнал. – 1967. – №6. – С.4.

концепції «возз'єднання»²⁷¹ і зворотний процес; заміну терміна «визвольна війна» на дефініцію «національно-визвольна війна», зрештою – «Українська національна революція»; означень «Малоросія», «Гетьманщина» – на «Українська ранньомодерна (козацька) держава», «Український Гетьманат» тощо; утвердження в історіографічному полі понять «ранньоновістична проблематика», «українська новістика» – подібні приклади, хоч і менш масштабні, можна віднаходити й далі). Ідеться і про більш щільне фактологічне наповнення різних зрізів історичного знання, показ можливостей подальшої інтеграції вітчизняного середньовічного та ранньоновістичного історичного сегменту у глобальний цивілізаційний проект.

Із персонологічної проекції матеріали часопису, наприклад, демонструють не тільки розширення горизонтів індивідуальних дослідницьких інтересів та рефлексивних зрізів, а й виявляють не завжди помітні на великому форматі ракурси для характеристики формування сучасного професійного середовища фахівців, котрі практикують у медієвістичній і ранньоновістичній дослідницьких галузях, формування в них наукових шкіл, зрештою – спадкової тягlostі/розриву з попередніми науковими поколіннями, процесів зміни різних вікових груп тощо. Загалом із радянської доби з «Українським історичним журналом» тісно співпрацювали фактично всі провідні історики – носії знання про середньовічний і ранньоновістичний український час. Не менш щільно (хоч і з різною мірою активності) згуртований навколо часопису й сучасний академічний загал медієвістів та новістів.

²⁷¹ Див.: Яць О. «На чолі республіканської науки...»... – С.176.

In this article author lightens up the process of coverage in the publishing practice of the "Ukrainian Historical Journal" of the achievements of historical science in the study of Ukrainian medieval and early modern times. Attention is paid to the main problem-thematic sections and the proposed in the different historiographical periods of the search-interpretation models. The pages of the journal became an approbation field for it.

Keywords: "Ukrainian Historical Journal", historical periodicals, Middle Ages, early modern period, scientific construct.

